

Selskabet i samfundet

AF MARITA AKHØJ NIELSEN

Selskabet under enevælden

Den første tid

Helt fra den spæde begyndelse, hvor fire mænd mødtes i et privat hjem, var Selskabet tiltænkt en aktiv rolle i det dansk-norske samfund. En af de fire, Johan Ludvig Holstein, var højt placeret i centraladministrationen og i den lærde verden, bl.a. som patron for universitetet. Han stod i nær kontakt med kongen, Christian VI, og forelagde ham løbende de planer og drøftelser, der førte frem til grundlæggelsen af Selskabet.

Christian VI var stærkt engageret i den pietistiske bevægelse, som lagde vægt på et aktivt fromhedsliv med rod i en dybt personlig kristen tro. For pietisterne stod oplysning og uddannelse som forudsætninger for sand tro, og kongen arbejdede for at højne uddannelsesniveaue i Danmark-Norge fra grundskolen til universitetet. Også videnskaben havde han sans for og sågar forståelse for, at forskning koster: Gennem hele sin regeringstid støttede han en række mere eller mindre videnskabelige initiativer, der kunne gavne riget og kaste glans over dets regent.

Selskabet udspringer af en kongelig kommission, der skulle ordne og katalogisere kongens samling af mønter og medaljer (se nærmere s. 16f). I kommissionen deltog foruden Holstein historikeren Hans Gram,

den historisk interesserede pietistiske teolog Erik Pontoppidan og som sekretær Henrik Henriksen (senere adlet som Hielmstjerne). Der kom hurtigt orden i samlingen, men kataloget krævede en omfattende indsats, og kommissionens medlemmer fandt, at der var brug for et videnskabeligt samarbejde i større målestok.

I første omgang udarbejdede Gram et forslag om at oprette et »Collegium Antiquitatum« til udforskning af den nationale fortid (se s. 19). Gram var stærkt inspireret af flere af de akademier, der i oplysningstidens ånd var blevet oprettet rundt omkring i Europa for at udforske verden til gavn for mennesker og samfund. Hans forslag blev forelagt kongen, som bifaldt oprettelsen af »et saadant lærdt Societeet«. 13/11 1742 mødtes de fire kommissionsmedlemmer og drøftede forslaget i detaljer. Nu blev emnefeltet og dermed fagkredsen udvidet til principielt »alle Sciencer og videnskaber«. Fra det oprindelige forslag stod det fast, at aktiviteterne skulle være hans »Kongl. Majt til fornøjelse og fædernelandet til Ære«, altså tilfredsstillende statens krav og tjene samfundet. På møderne i Selskabet skulle medlemmerne definere emner og problemer, der burde udforskes, og efter fremlæggelser og drøftelser skulle man udpege de resultater, der fortjente at udkomme på tryk.

Det tætteste, Selskabet kommer på et officielt stiftelsesdokument, er det kongelige reskript af 11/1 1743 (se s. 20f). Brevet er stilet til Holstein og gennem ham rettet også til de øvrige tre stiftere. De anmodes om at beskæftige sig med »saadanne lærde og nyttige Materier, hvilke J kunde skiønne at være os til behag, Fæderne Landet og nationen til ære, og videnskaberne til Jllustration [‘berømmelse’] og forbedring«. Udover det dansk-norske samfunds tarv skal altså videnskaberne fremgang være et formål i sig selv. Midlet

FIGUR 1. Selskabets ældste forhandlingsprotokol. Det første referat gælder det grundlæggende møde 13/11 1742, og protokollen slutter i 1770. Selskabets arkiv.

er, som fastlagt allerede i Grams plan, møder med drøftelser og efterfølgende trykning af »hvad som maatte være tienligt, samt anstændigt« (s.st.). Om konstitueringen af det kommende selskab hedder det:

Dernæst maatte J og have i tanke, til samme Societet at invitere dem, som udi Historia naturali, samt udi de medicinske, mathematiske og mechaniske videnskaber viste at fremføre nogle mærkelige [‘bemærkelsesværdige’] Inventa [‘fund; opfindelser’], der kunde agtes værde at meddeele Publico, og tiene saavel til bemelte videnskabers forøgelse, som til Auctorum Roes og berømmelse; Da ogsaa deslige Pieces [‘artikler’], tillige med de andre, som udi Fæderne landets Historie, Antiqvitetær og alle andre videnskaber blive udarbeidede, kunde udi visse Samlinger, efter Exempler af andre Societeter, vorde ved Trykken bekiendtgjorte

Det er bemærkelsesværdigt, at der intet nævnes om censur af Selskabets udgivelser. Det var ellers lov, at alle manuskripter før trykning skulle godkendes af Københavns Universitet. Godkendelsen blev givet med formelen »imprimatur« ‘må trykkes’, og den findes ikke i Selskabets Skrifter. Når kongen kunne give adgang til uicensureret publicering, skyldes det, at alle meddelelserne først blev givet mundtligt på møderne, hvor de blev drøftet af forsamlingen, som kunne kritisere og foreslå forbedringer – reelt altså en form for intern censur.

Allerede inden det kongelige reskript blev der holdt møder ret regelmæssigt en gang om ugen. På møderne fremlagde medlemmerne resultater af deres forskning og ideer til kommende opgaver for Selskabet. Kataloget over den kongelige mønt- og medaljesamling gav sig selv. Et par nationale storværker forelå i manuskript, og medlemmerne af det nystiftede selskab påtog sig arbejdet med at få dem trykt. Frem-

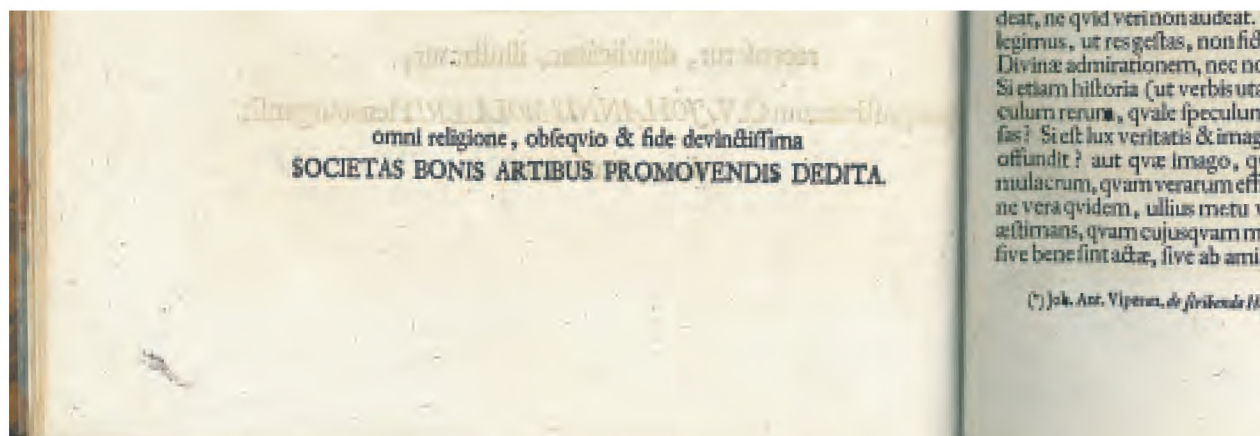
skridt og problemer i arbejdet blev forelagt på møderne ligesom de videnskabelige meddelelser, der skulle offentliggøres i de kommende »Samlinger«. I dem skulle bidragene bringes »Pele Mele iblant hinanden«, altså uden sagligt betinget disposition, blev det tidligt besluttet.

Derimod ser det ikke ud til, at man på de første møder har diskuteret, hvilket sprog Selskabet skulle anvende i sine skrifter. Spørgsmålet var ellers brændende: Hvis Selskabet skulle gøre sig gældende internationalt, skulle publikationerne uden tvivl være på tidens internationale sprog, latin. Det ville til gengæld udelukke det store flertal af kongens undersåtter, som ikke var akademikere, og dermed ville samfundsnyttens af Selskabets forskning blive alvorligt begrænset. Dilemmaet var alvorligt, og dets løsning blev skæbnesvanger.

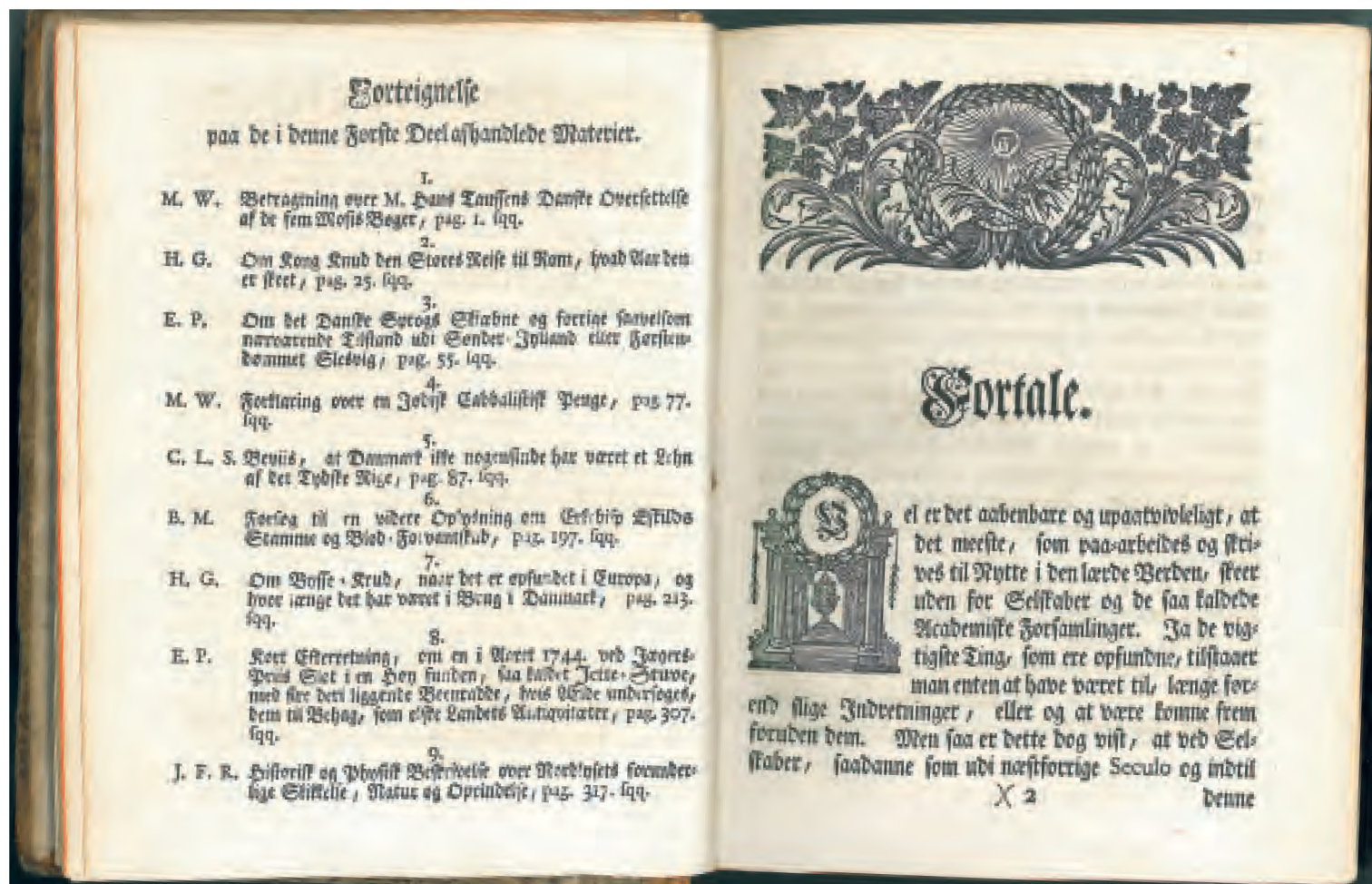
Vi skal uden for Selskabets arkiv for at finde det ældste vidnesbyrd om sprogkampen. I en udateret, anonym plan for societetets indretning, der må skyldes Gram, og som er bevaret i afskrift på Det Kongelige Bibliotek, hedder det:

Acta Societatis [‘Selskabets meddelelser’] maatte trykkes paa latin, endskiøndt specimina [‘prøverne’] bleve oplæste paa dansk, thi det er icke at formode, at de kunde afsættes udi det danske sprog; dog kunde gøres prøve med een tome ogsaa udi det danske sprog, for at see, om nationen fandt nogen smag derudi.

Ud for afsnittet har Holstein noteret »delib«, dvs. deliberes eller overvejes. Overvejelserne fandt deres afgørelse på et møde i Selskabet 3/6 1744, hvor det blev besluttet, at Selskabets skrifter udelukkende skulle trykkes på dansk – hvorfor meddeler forhandlingsprotokollen ikke, men det er helt i tråd med Christian VI’s bestræbelser for at højne befolkningens uddannelsesniveau.

FIGUR 2. Under skriften under dedikationen til kongen i Mollers *Cimbria Literata* (Moller 1744). Det er første gang, Selskabet optræder på tryk.

FIGUR 3. Begyndelsen af Hans Grams Fortale i første bind af Selskabets Skrifter fra 1745 (Gram 1745). Fortalen er Selskabets programerklæring over for offentligheden.

De første offentlige tiltag

Ironisk nok var den allerførste publikation, som bærer Selskabets navn, på latin. Det er storværket *Cimbria Literata*, et omfattende forfatterleksikon for Slesvig-Holsten med naboområdet, udarbejdet af Johannes Moller. Efter Mollers død i 1725 henlå manuskriptet længe, indtil Holstein allerede på det andet møde, 8/1 1743, fik Selskabet involveret i udgivelsen af værket. Det udkom i tre statelige bind (Moller 1744) med en vægtig foretale af Gram om historisk metode. Værket er dediceret til kongen af »SOCIETAS BONIS ARTIBUS PROMOVENDIS DEDITA« 'Selskabet, der er viet til fremme af de gode videnskaber'. Det er første gang, Selskabet optræder på tryk – og med et navn, der ligger fjernt fra de betegnelser, Selskabet siden brugte om sig selv.

Året efter udkom første bind af Selskabets samlinger med titlen *Skrifter, som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aarene 1743 og 1744*. Gram har skrevet foretalen (Gram 1745), der er et centralt manifest som den første præsentation af Selskabet over for det dansk-norske publikum.

Fortalen indledes med en generel konstatering af videnskabelige selskabers betydning for offentliggørelsen af nye opdagelser og opfindelser; meget er naturligvis frembragt uden deres medvirken,

Men saa er dette dog vist, at ved Selskaber, saadanne som udi næstforrige *Seculo* ['århundrede'] og indtil denne Tiid ere bleven stiftede i eet og andet Land, ere ogsaa mange heel nyttige, og til Forstands og Videnskabers Opliusning beqvæmme ['velegnede'], saavel som behagelige og artige ['interessante'] Ting, bragte for Dagen. Man kand sikkerligen troe, at ikke en ringe Deel af det som nu vides, var ellers, omendskiønt vel her og der paatænkt, dog alligevel bleven i Opfindernes Hoveder og Studere-Kammere stikkendes, og aldrig til flere meddeelt, hvis ikke den Pligt og Forbindelighed ['forpligtelse'], tillige med den Opmuntring og Tilskyndelse, der medfølger lærde Forsamlinger, havde ført det frem for Liuset.

Specielt om det nystiftede selskab udtrykker Gram det håb, at dette

Selskab udaf nogle faae Lærdoms Elskere skal kunde vinde et gunstigt Omdømme, ey allene hos deres Lige og enhver Studerende, men end ogsaa hos de Allerhøieste, saavel som de ringere i Fædernelandet: Nu det har taget sig for, at udgive i Trykken en Deel af hvad som i næstforrige tvende Aar, (imellem visse andre af Deres Kongel. Majest. Allernaadigst anbefalede Forretninger,) er bleven fremlagt og oplæst i dets holdne Forsamlinger.

Første bind handler mest om »vort Fædernelands Sager, tillige med andre smaae Curiositeter«, men det er håbet at kunne udgive vigtigere ting, gerne af »lærde Medicis og Natur-kyndige, saavel som *Mathematicis*« (s. st.) i de kommende dele,

Hvortil vi ey allene bemældte [‘nævnte’] slags Lærde, men end ogsaa alle andre, som udi smukke Kunster og Videnskaber besidde et besynderligt [‘særligt’] Pund [‘talent’], være sig end hvad slags Videnskaber det er, (Theologien allene undtagen, med mindre det er Philologisk og Critisk til Stæder i den Hell. Skrift, eller til Kirke-Historien,) ... Alleniste [‘hvis bare’], at derudi noget ugemeent [‘usædvanligt’], noget nyttigt, eller i det mindste noget mærkeligt [‘bemærkelsesværdigt’] indeholdes, til Opløsning og Underretning, for de nu levende og for Efterkommerne.

Det er en meget åben invitation, som rækker langt ud over Selskabets ganske vist ogsaa meget få medlemmer. Udelukkelsen af teologer, der arbejdede med tros lærdommene, er nok udtryk for oplysningstidens skepsis over for dogmatiske spørgsmål, men ogsaa rent praktisk begrundet, fordi man derved undgik endeløse, op-hedede teologiske diskussioner, som oven i købet kunne blive farlige, fordi de overskred grænsen for, hvad statskirken kunne acceptere.

Valget af dansk begrundes, i en balancegang mellem nationale og internationale hensyn:

Og eftersom Tanken fra Begyndelsen ey har været, at dette Arbeide skulde komme videre, end til vore egne Landsmænds Kundskab og Forlystning, da det og meestendeels ... angaaer vore Indenlandske Ting; Saa have vi og [‘heller’] ikke fundet, hvorfor vi skulde bruge andet Tunge-maal, end vort eget; Helst [‘især da’] man i denne Post haver saa mange udenlandske Exempler at efterfølge.

FIGUR 4. De første syv bind af Selskabets Skrifter i indbinding fra 1700-tallet. De står i dag på redaktørens kontor, hvor alle Selskabets publikationer siden 1745 findes.

Fortalens beskedenhed til trods er det ikke noget lille bind: 396 pænt trykte sider på godt papir. Otte af de ni afhandlinger er historiske og filologiske, mens det sidste behandler nordlyset (se s. 202), et emne, som blev taget op adskillige gange i de følgende bind.

Bind 2 kom allerede i 1746, og her er tre afhandlinger viet et brændende aktuelt emne, som havde været drøftet på Selskabets møder i løbet af 1745: den graserende kvægepest eller kvægpsyge, som var et alvorligt problem med tunge økonomiske og sociale følger for rigets befolkning (se s. 99f). Regeringen greb ind og inddrog Selskabet i sygdomsbekæmpelsen ved at lade det medfinansiere et mikroskop til brug for undersøgelserne af de syge dyr.

Regelret udkom bind 3 af Skrifterne i 1747, med samme blandede indhold og i samme udstyr som de to foregående. Alle tre bind blev kort efter udgivelsen udsendt i latinsk oversættelse uden for Selskabets regi, men med stor sandsynlighed på Grams initiativ. Selskabets indplacering i international videnskab lå ham stærkt på sinde, og det var Selskabets snarere end sin egen holdning, han udtrykte i fortalen fra 1745. Med hans død i 1748 ophørte de latinske udgaver af Skrifterne.

Katalogiseringen af den kongelige mønt- og medaljesamling, som oprindeligt havde givet stødet til Selskabets oprettelse, viste sig at være et stort og bekosteligt foretagende, især pga. de mange kobberstik, der skulle afbilde mønterne. Selskabet investerede megen tid og mange midler i sagen, men den endte med helt at glide ud af Selskabets regi.

På samme triste måde gik det med en beskrivelse

af Christian VI's rejse i Norge 1733 (se s. 26). Det anonyme manuskript var ledsaget af adskillige akvareller, der skulle stikkes i kobber. Kongen, som lagde megen vægt på udgivelsen af værket, pålagde Holstein at føre tilsyn med arbejdet. Han fremlagde sagen på et af Selskabets første møder, hvor det blev besluttet, at Selskabet skulle påtage sig hvervet. Derefter var sagen jævnlige på programmet de følgende seks år. Men efter Christian VI's død i 1746 svandt den kongelige interesse og dermed den økonomiske støtte. I 1748 måtte Selskabet opgive at realisere udgaven. En faksimile-udgave af originalmanuskriptet, som tilhører Hendes Majestæt Dronningens Håndbibliotek, udkom i 1992, men uden Selskabets medvirken.

Hverdagen og de løbende publikationer

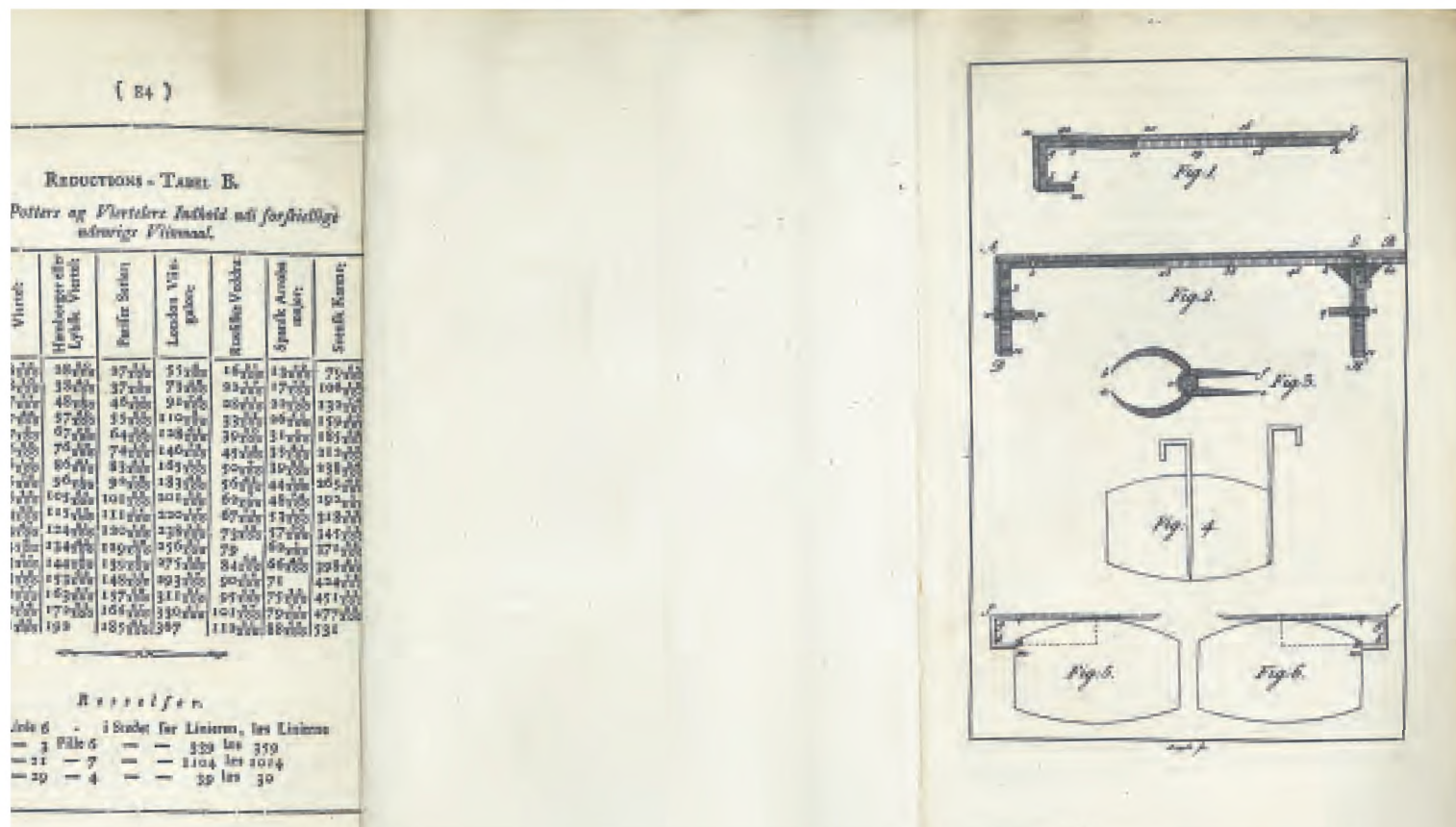
Tronskiftet i 1746, da Frederik V efterfulgte sin far, ændrede ikke Selskabets forhold fundamentalt, og det gælder gennem hele enevældstiden, bortset fra Struensees kortvarige regime, som kastede Selskabet ud i en lettere anarkistisk periode. Bortset fra den sikrede de højt placerede mænd, der blev valgt som Selskabets

præsidenter, en tæt kontakt med kongemagten – undertiden så tæt, at det kan være vanskeligt at afgøre, om et initiativ oprindeligt er udgået fra kongen eller »plantet« hos majestæten af Selskabets præsident.

Principielt var Selskabet et regeringsorgan, som på regeringens og statsadministrationens foranledning medvirkede ved meget forskelligartede opgaver. Det drejede sig eksempelvis om astronomiske, meteorologiske og jordmagnetiske observationer, afprøvning af søure (ure, der skulle fungere under sejlads og veks-lende klimatiske forhold), måling af rumindhold, som især toldvæsenet fandt perspektivrigt, og artesisk brøndboring til sikring af bedre drikkevand og viden om undergrunden.

I Selskabets indre liv var møderne ryggraden. Også Skrifterne holdt sammen på medlemmerne, som formelt og i perioder også reelt var forpligtede til at publicere mindst én gang i Skrifterne.

Et af de centrale formål for Skrifterne var at nyttiggøre forskningen for samfundet, og mange af artiklerne har karakter af formidling. Ikke desto mindre solgte bøgerne dårligt. Derfor besluttede Selskabet at styrke forskningsformidlingen ved at udgive almanak-

Nye Samling
af
det Kongelige Danske
Videnskabs Selskabs
Skrifter.

Første Deel.

Kiøbenhavn, 1781.

Trykt paa Gyldenbals Forlag.

FIGUR 6. Titelblad i Skrifterne 1781, første bind i en ny række. Vignetten er tegnet af Nicolai Abildgaard og stukket i kobber af Fr. Ludvig Bradt. Det komplekse billede har i midten en statue af den græske gudinde for natur og frugtbarhed Artemis. I forgrunden til venstre sidder historiens muse Klio med berømmelsens trompet og skriftruller for foden og på skødet. Til højre sidder astronomiens muse Urania med himmelkuglen, hvor dyrekredsen er indskrevet. De to musen symboliserer Selskabets to hovedområder, humaniora og naturvidenskab (Dal 1987, s. 8).

ker, en velkendt populær genre med gamle rødder. Selskabets almanakker indeholder udover selve kalenderen en broget samling småartikler, hvor medlemmerne viderebragte nyttig viden om bl.a. astronomiske, meteorologiske, topografiske og historiske forhold. Det historiske islæt var kraftigt, fordi der ud for hver dato var anført »Historiske Hændelser«. I hvert bind fandtes desuden et nyt tegnet kort over en del af kongens vidtstrakte rige; samlingen af disse ganske små kort er de første hjemlige kobberstukne landkort over hele Danmark. *Dansk Historisk Almanak, Udgiven af Det Kongelige Videnskabernes Societet* udkom 1760-1782. De var en succes og ophørte hovedsagelig, fordi Københavns Universitet fik privilegium på at udgive almanakker.

På langt sigt var det ikke muligt at opretholde den årlige udgivelse af Skrifterne. Principielt var de fortsat et spejl af møderne, idet indholdet udover den indledende medlemsliste var de videnskabelige foredrag, der var blevet fremlagt mundtligt. Efterhånden viste det sig svært at skaffe tilstrækkeligt stof, som medlemmerne ønskede publiceret, og udgivelsestakten blev noget uregelmæssig; i 1760'erne var der fem år mellem Skrifterne, og der gik syv år mellem bind X og XI. Efter bind XII skiftede Selskabet forlag, og hovedsagelig af den grund påbegyndtes i 1781 en ny række med en lidt ændret titel: *Nye Samling af det Kongelige Danske Videnskabers Selskabs Skrifter*. Først med denne titel kom Selskabets navn til at ligge nogenlunde fast.

Selv om det ikke længere fremgår af titlen, er hovedindholdet stadig meddelelser fra møderne. De naturvidenskabelige bidrag blev efterhånden dominerende i takt med indvalget af medlemmer fra en bredere vifte af fag. Sproget var fortsat dansk, et ufravigeligt krav, som indebar, at bidrag fra udenlandske medlemmer blev oversat inden publiceringen.

I 1796 fik Selskabet nye vedtægter, og for Skrifterne betød de en mindre revolution: Afhandlinger af ikke-medlemmer ville blive modtaget »med Fornøjelse«, og som en erkendtlighed ville forfatteren modtage Selskabets sølvmedalje. Det var en fornuftig disposition, viste det sig snart. En af de mest udholdende og kompetente medarbejdere ved Selskabets kortlægning af

Danmark, Caspar Wessel, forfattede afhandlingen »Om directionens analytiske Betegning, et Forsøg, anvendt fornemmelig til plane og sphæriske Polygoners Opløsning«, oplæst af et medlem på mødet 10/3 1797 og udgivet i Skrifternes bind V fra 1799 (Wessel 1799). Afhandlingen var fuldstændig nybrydende, men fik ingen opmærksomhed, hverken hjemme eller i det ikke-dansktalende udland. For at give Wessel den ære, han fortjente, udgav Selskabet i anledning af 100-året afhandlingen på fransk med en indledning, der portrætterede Wessel og perspektiverede hans indsats (Wessel 1897), i 200-året fulgt op af en engelsk oversættelse (Wessel 1997). Året efter blev der holdt et symposium om emnet, og foruden symposieberetningen fra 2001 udgav Jesper Lützen en afhandling om Wessel (Lützen 2001).

Med det nye århundrede startede også en ny række af Skrifterne, som endnu en gang ændrede navn, nu til *Det Kongelige Danske Videnskabers-Selskabs Skrifter*. Væsentligere end navneskiftet var den nye typografi: I 1799 besluttede Selskabet at anvende latinske typer eller antikva i alle sine publikationer – en ualmindelig fremsynet beslutning, som har gjort livet nemmere for senere tider, også den allerseneste tids digitalisering af Selskabets publikationer. Men i samtiden var beslutningen kontroversiel. Det var skik at trykke danske og tyske tekster med fraktur (»krøllede bogstaver«), mens antikva var forbeholdt latinsk og romansk tekst. Traditionsbruddet skyldtes den nyudnævnte redaktør af skrifterne, Carl Christian Rafn, som var ven med en bogtrykker, der førte et veritabelt korstog mod frakturen. Argumentet for at indføre antikva var det indlysende tåbelige, at udlændinge ville få nemmere ved at læse de danske Skrifter. Litteraten og filologen Christian Molbech, et fremtrædende medlem af Selskabet, karakteriserede surt, men ikke urealistisk innovationen som

en Nyhed, hvorved man, af den vel bekiendte Grund, at Folk hos os høist ugieerne læse danske Bøger, trykte med latinske Typer, har bidraget ikke lidet til endnu mere at formindske det indskrænkede Publicum, som Selskabets Skrifter i det 19de Aarhundrede har fundet.

Ikke kun typografien, men også Skrifternes indhold skiftede noget karakter i retning af flere grundvidenskabelige afhandlinger. I Skrifterne bind V fra 1810 tryktes for første gang mindeord om to medlemmer.

Det var dog fortsat svært at samle materiale til Skrifterne. Omkring århundredskiftet vrimlede det med populærvideenskabelige tidsskrifter, hvor adskil-

lige medlemmer publicerede flittigere end i Skrifterne. Den økonomiske krise under og efter Napoleonskrigene vanskeliggjorde den regelmæssige udgivelse af Skrifterne, hvis blandede karakter og sendrægtige udgivelsesprocedure virkede afskrækkende. Det sidste problem blev taget op, da Hans Christian Ørsted blev Selskabets sekretær i 1815.

Allerede året efter udsendte han Selskabets første egentlig årsberetning, *Oversigt over Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Forhandlinger og dets Medlemmers Arbejder*, som under lidt skiftende titler og med noget varierende indhold er udkommet lige siden. Den årlige orientering af offentligheden var så småt begyndt i 1793, da Selskabet begyndte at udgive *Bekjendtgørelse fra det kongelige Videnskabernes Selskab i Kiøbenhavn*. Oprindeligt indeholdt de små pjecer udelukkende prisopgaver, men de blev gradvist mere omfattende, så de til sidst gav en ganske god, om end meget kortfattet rapport om Selskabets aktiviteter. Ørsted ændrede konceptet, især ved at medtage resuméer af Selskabets forhandlinger, herunder de videnskabelige meddelelser. Dermed åbnede han for en ny, langt hurtigere publikationskanal end Skrifterne.

Skrifternes andet grundproblem, det meget brogede indhold, blev klaret ved en opdeling i to afdelinger, som Selskabet vedtog i 1820, nemlig dels *Naturvidenskabelig Og Mathematisk Afdeling*, dels *Philosophiske og Historiske Afhandlinger*. Denne opdeling af Skrifterne holdt i mere end 100 år, fra 1823, hvor de første bind udkom, til 1932.

Selvom Skrifterne og Oversigten var rent dansk-sprogede, var der i udlandet en vis interesse for at erhverve dem. Fra en spæd begyndelse udviklede der sig et netværk af bytteforbindelser, og ved midten af 1800-tallet udveksledes der regelmæssigt publikationer med omkring 30 akademier. Også de udenlandske medlemmer af Selskabet fik tilsendt Skrifterne og Oversigten, hvis de ønskede det.

De store projekter

Mere end de regelmæssige udgivelser bidrog et enkelt værk til Selskabets renommé i udlandet. Det var Frederik Ludvig Nordens beretning om den rejse, han i 1737-1738 foretog i Ægypten og Nubien. Christian VI havde i 1732 støttet den unge søofficers uddannelsesrejse rundt i Europa, hvor han skulle studerede skibsbygning og i øvrigt tegne alt af interesse for den danske stat. Norden sendte talrige tegninger af nyttige indretninger hjem og opholdt sig i Italien, da kongen

FIGUR 7. Selskabets magtfulde sekretær 1815-1851, Hans Christian Ørsted, malet af Nicolai Wilhelm Marstrand, 1851. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Foto: Hans Petersen.

beordrede ham til at deltage i en ekspedition til Ægypten, hvis formål dels var at oprette handelsforbindelser bl.a. med Etiopien, dels at beskrive området i tekst og tegninger.

Norden forberedte selv udgivelsen af storværket på fransk, men døde, inden teksten var helt gennemarbejdet og alle kobberstikkene udført. Frederik V overdrog da ansvaret for færdiggørelsen til Selskabet. Det blev en langvarig proces med stribevis af problemer, som alle drøftedes på møderne, undertiden i en ganske skarp tone – om papirkvalitet, typografi og oplagsstørrelse kan meget menes og siges.

Efter pres fra kongen blev teksten til første bind trykt i 1750, men først i 1755 var hele værket i to bind færdigtrykt og fik titlen *Voyage d'Égypte et de Nubie, par Mr. Frederic Louis Norden, Capitaine de vaisseaux du Roi. Ouvrage enrichi de Cartes & de Figures dessinées sur les lieux par l'Auteur même*. Det er et prægtigt værk med 159 kobberstukne

adskillige engelske udgaver. Siden udkom værket også på tysk og igen på fransk for endelig i århundredets slutning at blive oversat til dansk. Selskabet havde ingen andel i disse udgaver, men har i nyere tid to gange udgivet Norden: Selskabets 250-års-jubilæum i 1992 markeredes med en udgave af Nordens originaltegninger, som stadig er i Selskabets eje (Norden 1993), og Hendes Majestæt dronning Margrethe II's 70-års-fødselsdag blev fejret med en dansk oversættelse af værket med alle originaludgavens illustrationer (Norden 2010).

Endnu mens der arbejdedes på Nordens rejsebeskrivelse, blev Selskabet på kongens foranledning involveret i planlægningen og gennemførelsen af en videnskabelig ekspedition til ganske andre himmelstrøg (se nærmere s. 30-32). To islandske studerende i København, Eggert Ólafsson og Bjarni Pálsson, fik 1751 den opgave at gennemrejse Island og beskrive landet, naturen og folket. Selskabet var meget aktivt i forberedelserne og stod i nær kontakt med de to under deres rejser 1752-1757. De sendte rapporter og genstande til København og modtog til gengæld instrukser og instrumenter. De mange notater blev samlet og redigeret af Selskabet, som også forestod publiceringen af den omfattende og mangesidige beretning om Island. Det tog sin tid, men resultatet stod mål med anstrengelserne: 1772 udkom i to tykke bind *Vice-Lavmand Eggert Olafsens og Land-Physici Biarne Povelsens Reise igennem Island, foranstaltet af Videnskabernes Selskab i Kiøbenhavn, og beskreven af forbemeldte Eggert Olafsen, med dertil hørende 51 Kobberstøkker og et nyt forfærdiget Kart over Island*. Værket vakte berettiget opmærksomhed, både hjemme og i udlandet; allerede to år senere kom en tysk oversættelse, 1802 en fransk og 1805 en engelsk.

Man kunne mene, at Selskabet med denne bedrift havde bevist sin evne til at lede videnskabelige ekspeditioner, men da den store rejse til »det lykkelige Arabien« blev iværksat i 1761, var Selskabet ikke involveret og blev det aldrig.

Først i enevældens sidste år fik Selskabet igen kongeligt pålæg om at deltage i planlægningen og gennemførelsen af en stor videnskabelig ekspedition, den berømte første Galathea-ekspedition (se s. 33), som i 1843-1845 rejste rundt om kloden. Ekspeditionen var en hjertesag for kongen, Christian VIII, som var Selskabets præsident fra 1838 til sin død i 1848. Der var flere formål med ekspeditionen, både politiske og videnskabelige, men videnskaben fik flest midler. Undervejs indsamlede de deltagende forskere kassevis af botaniske, zoologiske og geologiske genstande, og de

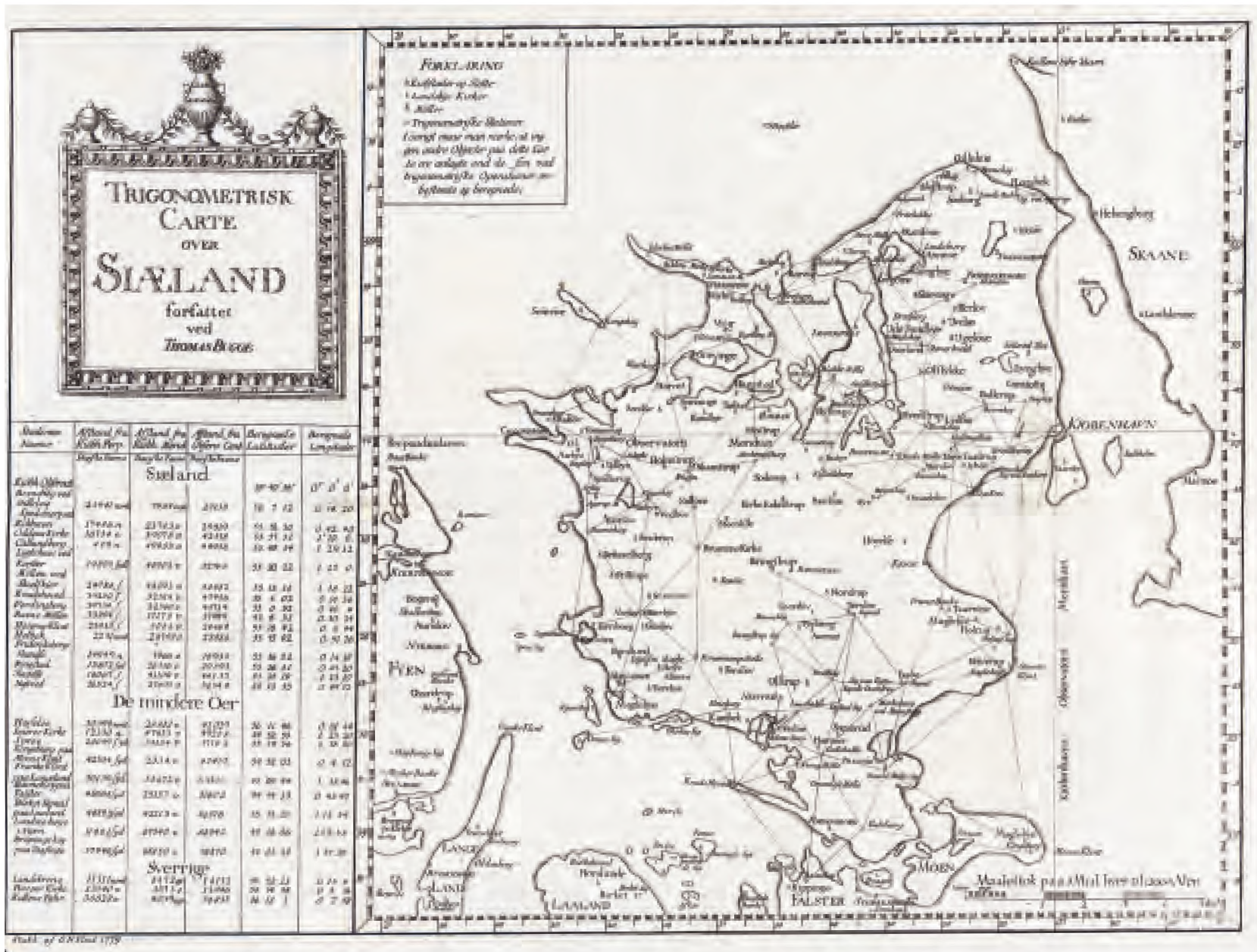
anstillede observationer af et bredt spektrum af fænomener. Selskabet havde deltaget i udvælgelsen af deltagere, og da Galathea kom hjem med lasten fuld af naturalia, bad kongen Selskabet overvåge fordelingen af de erhvervede herligheder.

Ved midten af 1700-tallet var kortlægningen af Danmark en presserende opgave af stor militær og økonomisk betydning. De eksisterende kort var ringe, og især i Frankrig havde man indført nye teknikker for landmåling, som var videnskabeligt baseret. Det forekom oplagt, at Selskabet burde involvere sig i den store sag, og i 1757 fik Selskabet faktisk forelagt en plan af studiosus Peder Køfoed, som imidlertid døde, inden planen kunne realiseres (se nærmere s. 26-30).

Ideen var udfanget, og i 1761 udarbejdede Selskabet en betænkning om kortlægningen, som afstedkom en kongelig resolution af 26/6 1761, der gjorde Selskabet eneansvarlig for det kolossale projekt. Der skulle anvendes helt moderne metoder: opmåling i marken, triangulering og fastlæggelse af positioner ved astronomiske iagttagelser. Resolutionen gav stødet til et omfattende og mangesidigt arbejde. De kommende medarbejdere skulle undervises i astronomi, teoretisk og praktisk geometri, hydrografi og tegning. Observatoriet i Rundetårn blev sat i stand som udgangspunkt for opmålingerne, og der blev indkaldt en erfaren instrumentmager fra Sverige. Selskabet nedsatte en landmålingskommission til at føre tilsyn med arbejdet og aflægge regelmæssige rapporter på Selskabets møder.

Allerede i 1762 begyndte opmålingsarbejdet, meget praktisk med områder lige uden for stadens porte. Indtil 1809 arbejdede holdet af landmålere og håndlangere sig igennem først Sjælland, siden resten af kongeriget og hertugdømmet Slesvig. Kortlægningen af Holsten blev ikke realiseret af Selskabet, men indgik en overgang i planerne. Opmålingen var kompliceret og krævede et stort og omhyggeligt arbejde i terrænet. Det blev pålagt de lokale bønder at hjælpe med vogne, heste, mad og indkvartering, hvad der ikke helt sjældent gav anledning til misfornøjelse, selvom opmålerne fik indskærpet, at de skulle bruge »ald muelig Forsigtighed, at Kornet, saa lidet mueligt, beskadiges.«

Efter opmålingen forestod rentegningen af målebordsbladene, stikningen af kobberpladerne og endelig trykningen. Hele processen skulle overvåges nøje, for alt kunne gå galt. Nogle af de opståede problemer kunne Selskabet selv klare, men krig og ufred ramte hårdt; især bombardementet af København i 1807 blev

FIGUR 10. Videnskabernes Selskabs kort over Midtøstjylland med Samsø, udgivet i 1789. Geodatastyrelsen.

Da generalkortet over kongeriget og Slesvig var færdigt i 1841, drøftede Selskabet sit fortsatte engagement i kortlægningen. Med et spinkelt flertal blev en indstilling til kongen vedtaget. Her opregnes det fortsatte arbejdes besværlighed og bekostelighed, og der konkluderes i forsigtige vendinger:

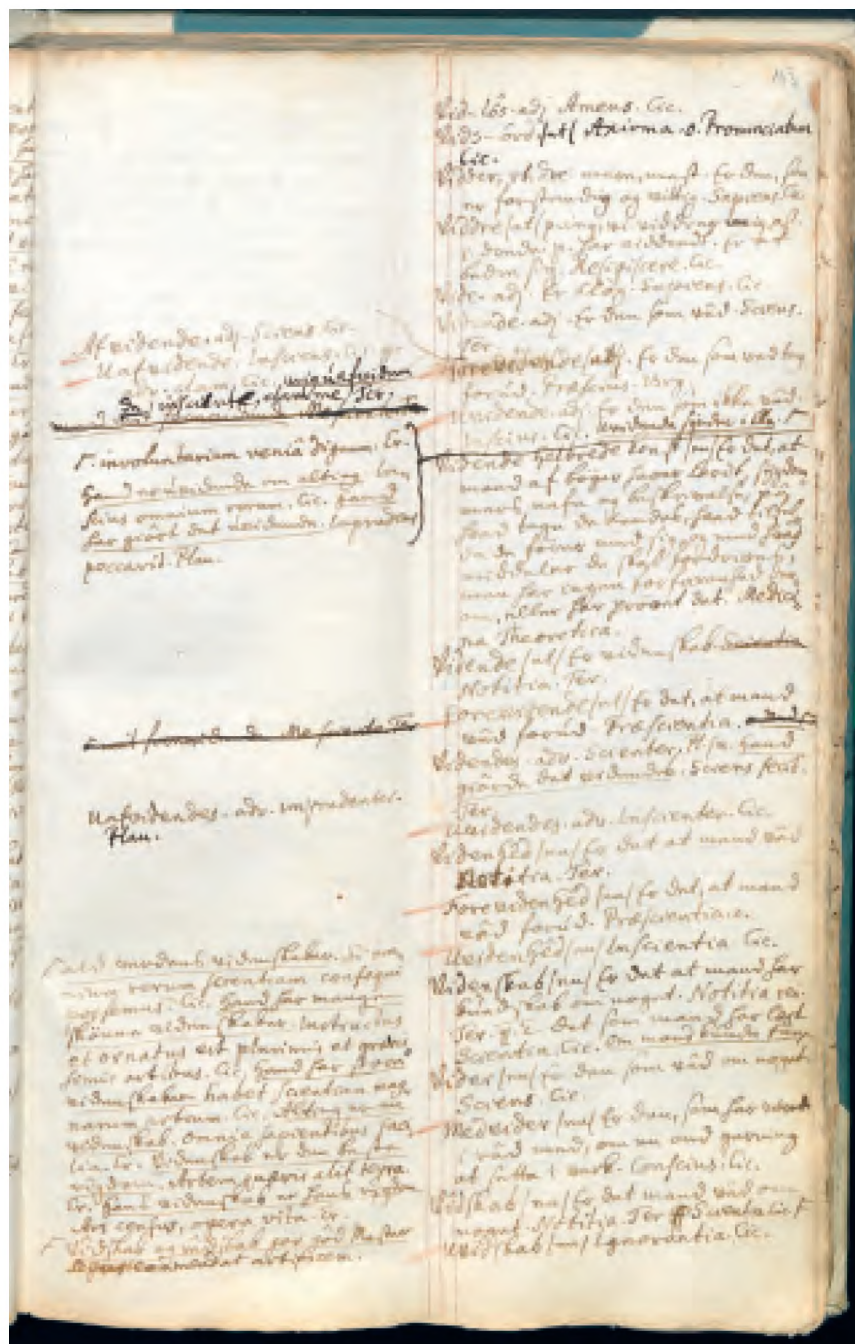
Det synes derfor, at et Selskab som vort, hvis Hovedformaal er Videnskabernes Fremme, ikke er ganske skikket til et Foretagende som den her omtalte Fortsættelse af Landmaalings- og Kortarbejderne; thi det gjælder ved disse mere om en ved dygtige, administrative Foranstaltninger udført Anvendelse af erkjendte videnskabelige Forskrifter end om nye Undersøgelser.

Kongen var enig, og dermed ophørte Selskabets arbejde med kortlægningen af Danmark. For den militære brug af Selskabets kort var det et alvorligt problem, at de ikke angiver højdeforskelle, og de nye opmålinger blev betroet generalstaben, som overtog beholdningen af kort og dermed også salget.

Selskabets kort betegnede et stort fremskridt, men de var ikke hævet over kritik. Samtiden hæftede sig især ved den lange tilblivelsestid, som primært skyldtes de ret små årlige bevillinger. Alvorligere er det, at kortenes kvalitet er svingende; særligt kortet over Bornholm, som blev udgivet i 1805, er præget af uacceptabelt mange unøjagtigheder. Bugges arbejde blev kritiseret hårdt af bl.a. H. C. Ørsted, og længe klæbede der mistillid til pålideligheden af både hans opmålinger og beregninger. En grundig undersøgelse af hele det bevarede materiale i 1968 har imidlertid rehabiliteret Bugge og hans indsats (Andersen 1968).

Arbejdet med kortlægningen af Danmark havde hverken udtømt Selskabets kræfter eller skræmt det fra nye store opgaver. I 1776 blev det besluttet, at Selskabet skulle påtage sig at udgive den første store ordbog over dansk. Der forelå flere håndskrevne forarbejder. To af Selskabets medlemmer, Frederik Rostgaard og Jacob Langebek, havde hver især efterladt omfattende samlinger, og i første omgang var det deres arbejde, Selskabet ville fuldføre. Senere blev også det største og bedste foreliggende ordbogsværk, Matthias Moths manuskripter, til alt held inddraget, og takket være deres helt usædvanlige kvalitet og omfang kom de efterhånden til at stå som det vigtigste grundlag for den nye ordbog.

Indretningen af værket var genstand for flere drøftelser i Selskabet. Oprindeligt forestillede man sig en

FIGUR 11. Side af Matthias Moths ordbogsmanuskript fra 1713. Nederst på siden står artiklen *Videnskab*, som har bredt sig over begge spalter. Hele artiklen kan læses på mothsordbog.dk. Den moderne betydning af ordet, ‘metodisk, kritisk, evidensbaseret forskning’, er først kendt fra tiden efter Moths død i 1719, nemlig hos Holberg. Håndskriftet Gammel Kongelig Samling 774, folio, bind XVI, s. 153. Det Kongelige Bibliotek.

ordbog, hvor hovedvægten lå på beskrivelsen af dansk, men hvor hvert opslagsord skulle oversættes til latin. Det blev forpurret af regeringen – og det vil sige kronprinsen, den senere Frederik VI – som befalede, at »Ordbogen maatte være i Landets eget Sprog, og blive lige kier for lærde og ulærde«. Det blev da besluttet, at definitionerne skulle være på dansk. Ordbogen skulle dække det almene ordforråd bredt, den

bejdsår for medarbejdere og kommissionsmedlemmer. Undervejs blev det adskillige gange drøftet at indstille arbejdet eller i det mindste modernisere det, men bortset fra at der til stadighed blev inddraget nye kilder, fortsatte man nødtvungent efter de én gang vedtagne retningslinjer. Mistrøstigt hedder det i fortalen til sidste bind af ordbogen:

den Omstændighed, at den ... har optaget største Delen af det Stof, der er samlet i Moths store haandskrevne Ordbogsarbejde, vil altid give den en særlig Værdi.

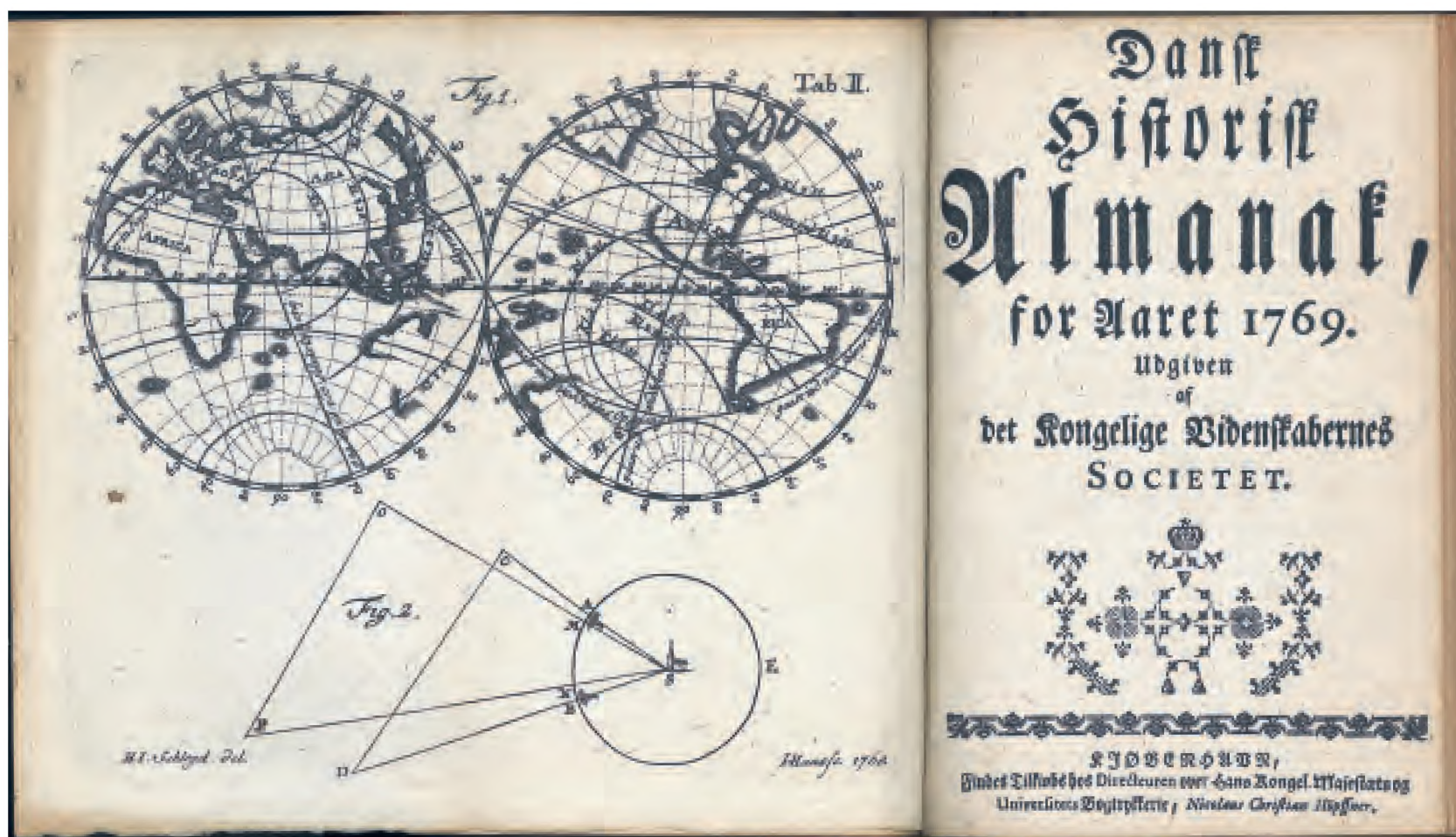
Det maa nu blive andres Sag at give en ny og mere fuldkommen Ordbog for vort Modersmaal stemmende med Sprogvidenskabens Krav i vor Tid.

Det sidste ønske blev indfriet med Det Danske Sprog- og Litteraturselskabs *Ordbog over det danske Sprog*, som var under forberedelse, allerede da VSO afsluttedes. Men den historie ligger uden for Selskabets.

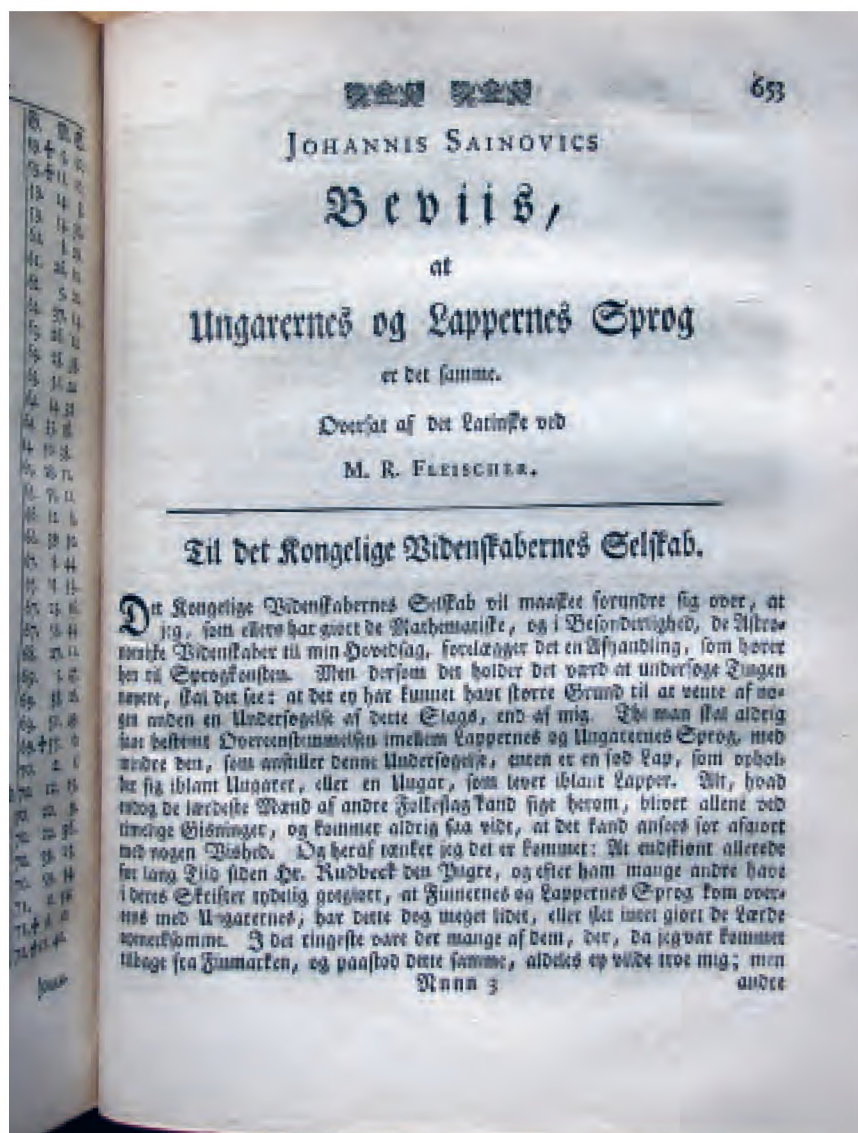
Internationalt samarbejde: de første tilløb

Selvom opmålingsmetoderne var inspireret af den franske kartografiske tradition, var kortlægningen en udpræget national opgave. I løbet af den lange periode blev Selskabet dog også involveret i internationalt forskningssamarbejde. Første gang var i forbindelse med venuspassagen i 1769.

Med venuspassage betegnes den sjældne begivenhed, at planeten Venus synligt fra jorden passerer solen. Begivenheden var især tidligere meget vigtig for astronomien, fordi man kan beregne afstanden mellem jorden og solen ved at måle, hvor lang tid passagen varer, set fra vidt adskilte positioner. I det 18. århundrede indtraf to venuspassager, i 1761 og 1769. Ved den første koordinerede astronomer i Paris observationer over hele kloden, bl.a. i København og Trondheim. De to steder mislykkedes observationerne pga. dårligt vejr og ringe instrumenter, og dansk astronomi fik ry for at være til-

FIGUR 13. Venuspassagen i 1769 med markering af, hvornår planeten Venus er iagttaget foran solskiven på forskellige observationspunkter, og en forklarende skitse af opmålingsmetoden. Planche i *Dansk Historisk Almanak*, 1769.

FIGUR 14. Første side af Johann Nepomuk Sainovics' epokegørende afhandling om ligheder mellem ungarsk og samisk, Sainovics 1770a, s. 653.

bagestående. For at forebygge en pinlig gentagelse indkaldte kongen to astronomer fra Wien, Maximilian Hell og Johann Nepomuk Sainovics. Efter et ophold i København i efteråret 1768 drog de til Vardøhus, det nordligste punkt i kongens riger og lande, hvor der kunne opbygges et passende observatorium. De fuldførte deres opgave og foretog pålidelige observationer af passagen, som fandt sted i juni 1769. På møder i Selskabet fremlagde Hell observationerne, som blev publiceret i Skrifterne på dansk. Det var i 1770, og samme år udgav Hell dem på latin. Dermed havde dansk astronomi fået en vis oprejsning, og i de følgende år udskrev Selskabet en række prisopgaver om astronomiske emner, som vakte international opmærksomhed og udløste flere guldmedaljer til udenlandske forskere.

Ekspeditionen til Vardø gav en utilsigtet sidegevinst inden for en helt anden videnskab. Sainovics, som var ungarer, fordrev den lange ventetid med studier af den samiske befolkning, og til sin overraskelse opdagede han, at han i et vist omfang forstod sproget. Det animerede ham til systematiske undersøgelser af ikke bare ordforrådet, som dengang var det almindelige grundlag for sprogsammenligning, men også af det lydlig og grammatiske system. Han forelagde sine iagttagelser på møder i Selskabet, som havde sans for de banebrydende resultater og fik dem publiceret på dansk i Skrifterne 1770. Vel hjemme i Tyrnau fik han udgivet sin afhandling på latin (Sainovics 1770b). Den regnes for et hovedværk i studiet af den finsk-ugriske sprogæt og er genudgivet i nyere tid.

Forskningspolitik: prisopgaver og økonomisk støtte

Hverken observationerne af venuspassagen eller studiet af samisk skete på Selskabets initiativ. Selskabet var dog ikke passivt i forskningspolitisk henseende. Allerede ved grundlæggelsen blev det bestemt, at medlemmerne skulle udpege emner, der krævede udforskning. Også udvalget af afhandlinger til Skrifterne er udtryk for en vilje til at præge den videnskabelige udvikling, og den bestræbelse blev fra slutningen af 1760'erne udmøntet i en ny aktivitet: udskrivningen af prisopgaver. For lærde selskaber var det en almindeligt anerkendt vej til at præge forskningens udvikling – og til at positionere sig i det internationale videnskabelige samfund. I 1767 fik Selskabet en kongelig bevilling til præmiering af fremragende besvarelser af tre opgaver, som Selskabet årligt skulle stille inden for historie, matematik og fysik. Det blev besluttet, at belønningen skulle ske i form af en guldmedalje, eventuelt ledsaget af et pengebeløb.

Formuleringen af opgaverne gav straks anledning til livlige diskussioner. Et af forslagene, der ønskede oplyst, hvad der er den første årsag til bevægelserne i mennesker og dyr, fik den kommentar med på vejen, at dette »Problema Physicum er subtilt og vil blive vanskelig om ei umuelig at solvere, i det mindste for den første gang«, hvortil repliceredes »Maaske neppe engang i den anden Verden«.

I de efterfølgende 200 år spillede prisopgaverne en central rolle i Selskabets liv. De praktiske rammer ændrede sig, men hovedsagen, formuleringen af opgaverne og bedømmelsen af besvarelserne, optog til stadighed medlemmerne og drøftedes intenst. Fra 1795 udvidedes fagfeltet, så der også blev udskrevet pris-

spørgsmål inden for filosofi. Opgaverne blev publiceret i lærde tidsskrifter over hele Europa, og i mere end 100 år kom hovedparten af besvarelserne fra udenlandske forskere. Kun et mindretal af besvarelserne blev præmieret, endnu færre publiceret og da oftest uden Selskabets medvirken. Da Selskabet begyndte at trykke sine årsberetninger, fik resumeer af de belønnede besvarelser deres faste plads sammen med de nye prisopgaver.

Interessen for prisopgaverne var stærkt svingende gennem de godt 200 år. H.C. Ørsted påpegede ved flere lejligheder, hvor de ubesvarede opgaver hobede sig op, at moderne forskere gerne selv vil formulere deres problemer, og at de ikke ønsker at afvente en langsommelig bedømmelsesprocedure, hvis udfald oven i købet er uvist. Ikke desto mindre kan prisopgaverne, fremhævede han, motivere fremragende, en sjælden gang ligefrem banebrydende afhandlinger. Efter 1870 steg antallet af besvarelser, men den økonomiske krise efter første verdenskrig betød, at der blev udskrevet færre prisopgaver og med uregelmæssige intervaller. I 1972 vedtog Selskabet at indstille udskrivningen af prisopgaver. Den gamle tradition blev genoplivet for en enkelt gangs skyld i anledning af Selskabets 250-års-jubilæum i 1992.

Meget præcist afspejler opgavernes emner Selskabets og videnskabernes udvikling. I de første år blev der formuleret en del overvejende praktiske problemer, som skulle løses til indlysende nytte for samfundet, fx lød opgaven i matematik 1773: »At udfinde nogen Machine eller mekanisk Konst-Greb, hvorved *ferske Søer og Vandsteder* beqvemt og uden stor Bekostning kan renses og befries fra Mudder, Ureenhed og Sø-Væxter«. Allerede fra århundredets slutning blev problemerne i højere grad grundvidenskabelige, samtidig med at Selskabets umiddelbart samfundsnyttige rolle udfoldede sig i prisopgaver for to legater, som Selskabet fik betroet: Thotts legat i 1785 og Classens legat i 1792. Begge legater havde til formål at præmiere prisafhandlinger inden for land- og skovbrug, og belønningen bestod i et pengebeløb.

Blandt de mange besvarelser er der særligt grund til at fremhæve to. I 1810 ønskede Selskabet en besvarelse af spørgsmålet om, af hvilken kilde det gamle skandinaviske sprog sikrest kan udledes. Efter en meget forlænget frist indkom én besvarelse i 1815 – og den var nok værd at vente på, for det var den banebrydende *Undersøgelse om det gamle Nordiske eller Islandske Sprogs Oprindelse* af Rasmus Rask (se også s. 107f). I bedømmelsen karakteriseres afhandlingen rammende:

FIGUR 15. Udgave af de præmierede besvarelser af Selskabets prisopgave om »Hesteveddeløbenes og den dermed forbundne Trainerings Indflydelse paa Danmarks Hesteavl«, 1835. Opgaveformuleringen afspejler præsidenten, Adam Wilhelm Hauchs, særlige interesse for feltet; han var leder af den kongelige staldetat.

Forfatteren er Herr *Rask*, allerede fordeeltigt bekendt ved tidligere Arbejder over Nordens gamle Tungemaal. Det nærværende indeholder en omfattende Sammenligning mellem dette og de vigtigste ældre og nyere europæiske Sprog, endog i deres forskellige Mundarter. Forfatteren nøies ikke med at betragte disse Sprogs Ordligheder, ved hvilke man ikke lettigen forvisses om Ligheden beroer paa fremmed Indblandning, eller paa fælles Oprindelse. Det er især Sprogens Bygning der er Gjenstanden for hans Opmærksomhed. Deres Grammatik er ham vigtigere end de Navne de give Tingene. Dog blive disse ham ogsaa vigtige for deres egen Skyld, naar Sprogene have de vigtigste og uundværligste Ord, som man vanskeligst tager efter andre, tilfælles, og især naar Lighederne ere saa mangfoldige og hinanden indbyrdes beslægtede, at man kan angive Lovene for Bogstavovergangene.

Afhandlingen grundlagde den moderne komparative lingvistik, som bestemmer sproglægtsskab ved sammenlignende analyser af lydlig og grammatisk struktur. Selskabet belønnede besvarelserne med guldmedaljen, og den blev i sin helhed udgivet i 1818 uden Sel-

FIGUR 16. Titelsiden af Arthur Schopenhauers to afhandlinger om moralens grundlag, hvor Selskabets inkompetence udstilles for hele verden. Schopenhauer 1841, s. 1. Se også s. 98.

skabets medvirken; Rask insisterede på at gennemføre sin egen ortografi i alle sine skrifter, og det stred imod Selskabets sprogpolitik.

Mens Selskabet (bortset nok fra kravet til stavning) havde ære af denne sag, afstedkom den filosofiske prisopgave fra 1837 en skandale. Der indkom én besvarelse, anonym som alle prisafhandlinger, og den afvises med hårde ord af Selskabets filosofiske medlemmer, bl.a. fordi den var ekstremt kritisk over for Georg Wilhelm Friedrich Hegel, der i København blev anset for tidens førende filosof. Forfatteren var imidlertid ingen ringere end Arthur Schopenhauer, som bestemt ikke havde regnet med en afvisning. Han tog hævn ved at publicere afhandlingen, »Ueber das Fundament der Moral«, med undertitlen »nicht gekrönt von der K. Dänischen Societät der Wissenschaften, zu Kopenhagen«. Som et særligt raffinement udkom afhandlingen sammen med en anden, der, som titelbladet oplyser, var blevet belønnet af Det Kongelige Norske Videnskabs Selskab i Trondheim (Schopenhauer 1841). En lang fortale gennemhegler det københavnske akademi, som oven i købet havde forsømt at meddele Schopenhauer sin bedømmelse af afhandlingen.

I perioden fra omkring 1820 til Carlsbergfondets oprettelse i 1876 fungerede Selskabet i et vist omfang som en videnskabsfond, der efter ansøgning og af sine egne midler støttede forskellige forskningsinitiativer inden for en bred vifte af fag. Især nød enkeltpersoner godt af denne mæccenvirksomhed, som finansierede fx videnskabeligt udstyr, støtte til yngre forskere og til danske forskere i udlandet, bl.a. Peter Wilhelm Lund under hans mangeårige arbejde i Brasilien. Jævnside med udskrivningen af prisopgaver var denne fondsaktivitet et vigtigt forskningspolitisk redskab allerede under enevælden. I den nationalromantiske periode er det tydeligt, at Selskabet har fremmet forskning i emner som de nordiske sprog, den førkristne nordiske religion, middelalderens poesi – kort sagt: nationens historiske rødder, der stod som selve grundlaget for nutiden, den nødvendige forudsætning for, at et folk kan begribe sig selv og dermed realisere sit væsen i en harmonisk tilværelse for hele samfundet. Selskabets medlemmer var i høj grad aktive i tidens åndsliv, og Selskabet selv støttede udgivelser som Christian Molbechs udgave af den middelalderlige danske bibeloversættelse, *Den ældste danske Bibel-Oversættelse eller det gamle Testaments otte første Bøger* fra 1828.

Også mere omfattende sager kastede Selskabet sig ud i. Størst betydning for historieforskningen fik nok udarbejdelsen af en omfattende oversigt over ældre dokumenter og breve, *Chronologisk Fortegnelse over hidtil trykte Diplomer og andre Brevskeber til Oplysning af den danske Historie fra de ældste Tider indtil Aar 1660*, som udkom i to bind igennem perioden 1847-1870, udvidet med to supplementsbind i tiden 1880-1907; den lange udgivelsesperiode giver et indtryk af opgavens omfang og besværligheder. Det nyttige værk omtales som regel med første ord i den latinske titel, *Regesta Diplomatica Historiae Danicae*. Udgivelsen af *Regesta* var en stor sag, og Selskabet holdt sig klogeligt fra den langt mere krævende opgave at udgive de fulde tekster. Den opgave bliver for den tidligere del af middelalderen realiseret med *Diplomatarium Danicum*, der blev påbegyndt af Det Danske Sprog- og Litteraturselskab i 1931 og stadig er i gang, men altså uden for Selskabets regi.

For arkæologien blev nedsættelsen af Selskabets såkaldte Køkkenmøddingkommission banebrydende. Kommissionen blev oprettet på mødet 7/1 1848, efter at zoologen Japetus Steenstrup havde givet en meddelelse om »nogle Iagttagelser, han havde anstillet angaaende Tiden, da visse hævdede Lag af Östers- og Muslingskaller vare dannede, og angaaende de Natur- og Culturforhold, som da havde fundet Sted her i Landet« (Steenstrup 1849). Foruden Steenstrup indtrådte

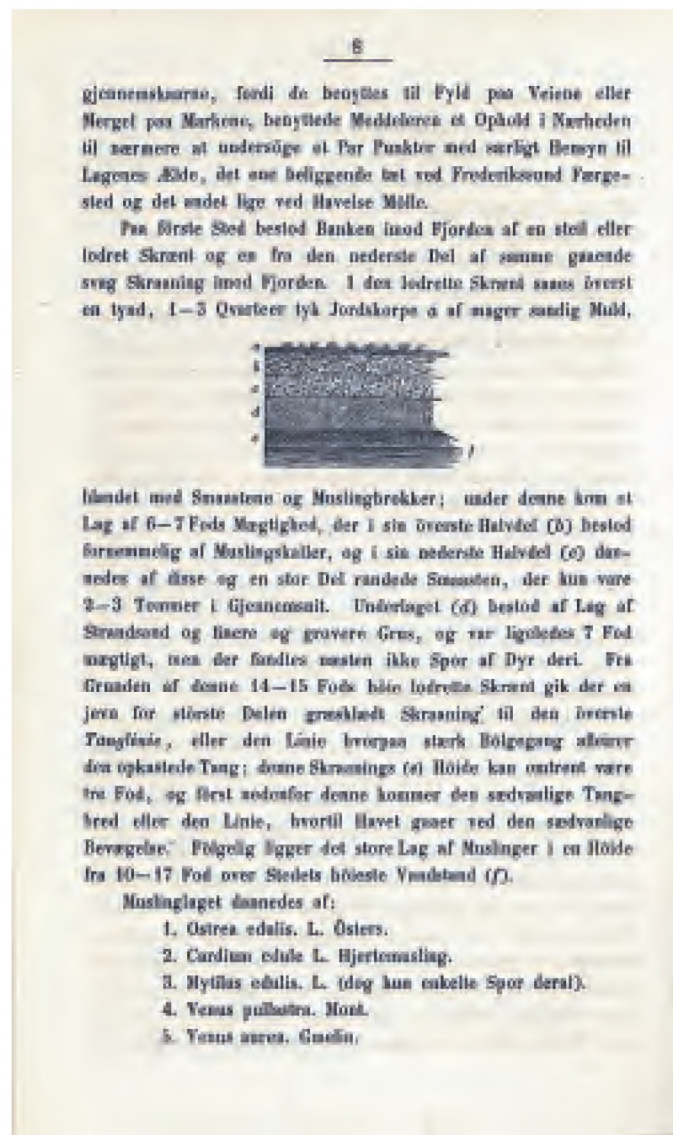
kemikeren Johan Georg Forchhammer og arkæologen Jens Jacob Asmussen Worsaae i kommissionen, som gennem de følgende tyve år undersøgte de mærkelige dynger med stadig støtte fra Selskabet og løbende rapporter i Oversigten. Undersøgelserne afslørede, at bunkerne foruden skaller indeholder dyreknogler, og det førte Worsaae til den konklusion, at der ikke er tale om naturlige dannelser, men om affaldsbunker fra forhistoriske bopladser. Steenstrup dannede termen 'køkkenmødding', som stadig er den internationale betegnelse for fænomenet ('Kitchen Midden' på engelsk). Kommissionen var Selskabets vigtigste bidrag til arkæologien i 1800-tallet, dels pga. dens resultater, dels - og især - pga. den tværvidevidenskabelige metode.

Med Christian VIII's død 20/1 1848 mistede Selskabet på én gang sin konge, sin protektor og sin præsident. Denne enestående forening af Selskabets højeste embeder var tilvejebragt af H.C. Ørsted, hvis betydning for Selskabet i 1800-tallet næppe kan overvurderes. Hans indflydelse som forsker, underviser, folkelig formidler, igangsætter og organisator rakte langt uden for Selskabets rammer, og han gav Selskabet en markant position i samfundet. Det var hans nære forhold til kronprins Christian Frederik, der i 1838 sikrede prinsens valg til præsident. Både før og efter tronbestigelsen et år senere var Christian VIII oprigtigt engageret i Selskabets virke. Med den glans, han kastede over Selskabet, kulminerede dets position under enevælden, ganske kort tid før denne statsform kuldka-stedes.

Selskabet i et demokratisk samfund, tiden 1848-1945

Overgangstiden

Den første omvæltning i Selskabets indre historie efter Christian VIII's død var præsidentvalget. For første gang nogensinde valgtes nemlig en professionel videnskabsmand, Anders Sandøe Ørsted, som havde afgørende betydning for dansk retsvidenskab. Bruddet med tidligere tiders praksis var dog ikke voldsomt, da han også var en fremtrædende embedsmand og indflydelsesrig politiker. Selskabet tog som sådant ikke del i det politiske røre i 1848-1849, men det er dog bemærkelsesværdigt, at næsten en tredjedel af medlemmerne også deltog i den grundlovgivende rigsforsamling - flere fik en politisk karriere i de bevægede år efter demokratiets indførelse, bl.a. præsidenten selv.

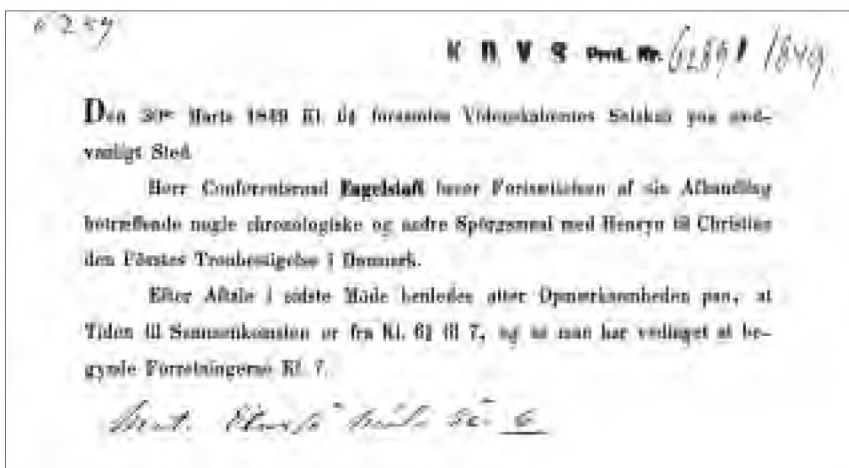

FIGUR 17. Den tidligste afbildning af en køkkenmøddings struktur med indgående forklaring på de enkelte lags sammensætning. Steenstrup 1848, s. 8.

Efter Grundloven var Selskabet ikke længere et regeringsorgan, men en privat forening. Den nye virkelighed meldte sig gradvist. Selskabets sekretær siden 1815 - og dets bærende kraft lige så længe - H.C. Ørsted døde i 1851. Hans bror, A.S. Ørsted, fortsatte som præsident til sin død ti år senere, og da opgav Selskabet at vælge en efterfølger. Det hang sammen med den problematiske situation, at Selskabet i modsætning til landet var uden grundlov: Det kongelige reskript, som efter Struensees fald havde defineret de juridiske rammer for Selskabet, forudsatte en enevældig konge som øverste myndighed og var dermed ikke bare ugyldigt, men også uanvendeligt. Først med valget af Japetus Steenstrup som sekretær i 1865 kom der gang i en reorganisering af Selskabet, tilpasset de nye forhold.

FIGUR 18. Japetus Steenstrup, maleri af August Andreas Jerndorff, 1885. Det Nationalhistoriske Museum på Frederiksborg Slot. Foto: Hans Petersen.

Afgørende for Selskabets handlemuligheder var det, at Steenstrup i 1867 efter syv års vakance fik medlemmerne til at vælge en præsident. Samme år lykkedes det at oprette et sekretariat. De to ansatte skulle varetage en del af de praktiske opgaver med især publikationsvirksomheden; bytteforbindelserne med udenlandske akademier mangedoblede i 1800-tallet, så der i 1875 var ca. 200.

Denne øgede internationale kontakt aktualiserede det problematiske valg af dansk som eneste sprog i publikationerne. H.C. Ørsted havde fastholdt det som et ufravigeligt krav, at Selskabet publicerede på dansk; efter hans opfattelse var det Selskabets pligt at deltage i udviklingen af et dansk videnskabeligt sprog, og medlemmernes interesse for modersmålet blev skærpet af arbejdet med Selskabets danske ordbog. Hele dette sprogpoltiske engagement ligger reelt bag afvisningen af Rasks særlige stavning (se s. 72f). Men med Ørsted døde Selskabets fremmeste forkæmper for det danske sprog, og nationalromantikken var håbløst kompromitteret efter nederlaget i 1864. I 1867 faldt den første bastion i kampen for modersmålet, da det blev besluttet at forsyne alle artikler i Skrifterne og Oversigten med et resumé på et af hovedsprogene. I praksis blev det fransk; tysk var udelukket efter 1864, og engelsk var ukendt for stort set alle medlemmer og hele det danske publikum. Selve artiklerne skulle dog stadig være på dansk.

Indadtil var det afgørende tiltag, men set udefra må Selskabet have virket temmelig upåvirket af den nye samfundsorden. Mødevirksomheden fortsatte uantastet; Oversigten udkom regelmæssigt hvert år; Skrifternes naturvidenskabelige og matematiske afdeling publiceredes jævnlige og med vægtige bind; de forskellige kommissioner fortsatte deres arbejde; der uddeltes fremdeles betragtelige summer i forskningsstøtte efter omhyggelig vurdering af de indkomne, stadig mere talrige ansøgninger; og ordbogsprojektet gik sin skæve gang. Men der ikke blev taget initiativer til nye store projekter, og tiden som statsmagts selvskrevne rådgiver i alskens sager med større eller mindre videnskabelig interesse var endegyldigt forbi.

FIGUR 19. Den ældste mødeseddel. Det er uvist, hvordan Selskabets medlemmer blev indkaldt til møde de første mange år, men det har formentlig været ved bud – København var lille og medlemmerne få. Som Selskabets sekretær foreslog H.C. Ørsted i 1820, at der skulle indkaldes ved en trykt seddel, men der skulle gå en menneskealder, før det blev gennemført. I dag sendes indkaldelserne næsten udelukkende elektronisk. Selskabets arkiv.

Carlsbergfondet

Selskabet ændredes grundlæggende med oprettelsen af Carlsbergfondet i 1876 og ikke mindre med brygger Jens Christian Jacobsens testamentariske overdragelse af bryggeriet til Selskabet, som trådte i kraft i 1888 efter Bryggerens død (se nærmere s. 40f). Hermed blev Selskabets økonomi betrygget, og de fysiske rammer blev sikret i overdådig stil med opførelsen af Selskabets og Carlsbergfondets fælles domicil i 1899. Samtidig svandt Selskabets betydning som mæccen for videnskaberne i Danmark; den er blevet overtaget og – skal det understreges – mangedoblet af Carlsbergfondet. Fondet var stort set den eneste sponsor af forskningsprojekter indtil 1919, da det statslige Rask-Ørsted Fond blev oprettet til støtte for dansk videnskabs engagement i det internationale forskningssamarbejde. Først i 1951 oprettedes Statens Almindelige Videnskabsfond. Den dag i dag spiller Carlsbergfondet en afgørende rolle for dansk videnskab, ikke mindst fordi Fondet i modsætning til hovedparten af de øvrige private fonde støtter grundforskningen i alle dens forgreninger. Bestyrelsens sammensætning af aktive forskere fra en bred vifte af fag sikrer en enestående indsigt i og forståelse for de mange ansøgninger, der hvert år lander i Fondets inbox.

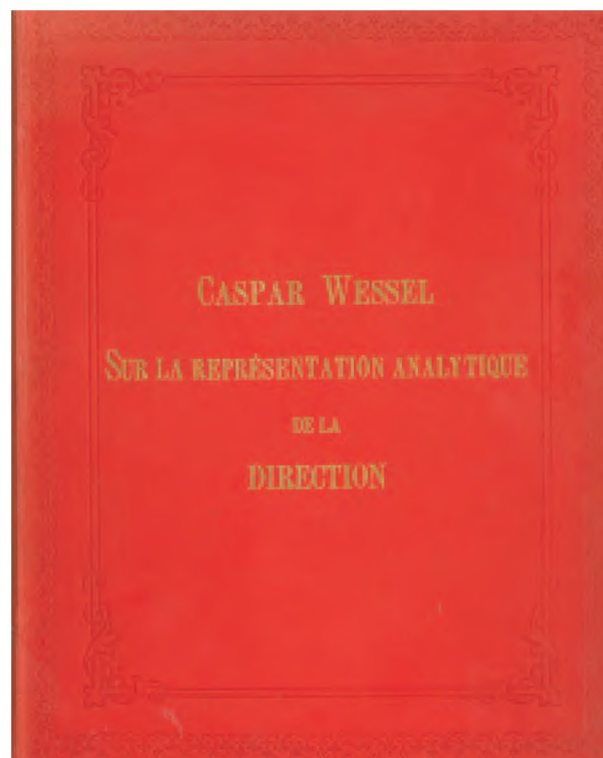
Publikationerne

Omkring århundredskiftet udvidede Selskabet sin udgivelsesvirksomhed ved at udsende adskillige særpublikationer, altså værker, der ikke indgår i skriftserierne. Blandt dem er en perlerække af videnskabshistoriske centrale kilder, fx Frederik Reinholdt Friis' udgave af *Tyge Brahes meteorologiske Dagbog, holdt paa Uranienborg for Aarene 1582-1597* (1876), en faksimileudgave af Tycho Brahes *De nova stella*, også ved Friis (1901), og en imponerende samling af de allertidligste kort over Norden, *Anecdota Cartographica Septentrionalia* ved Axel Anthon Bjørnbo og Carl Sophus Petersen (1908). Selskabet fejrede mindet om nogle af fortidens store videnskabsmænd på samme såre nyttige måde, ved at få deres værker udgivet, bl.a. Ole Rømers *Adversaria* ved Thyra Eibe og Kirstine Meyer i anledning af 200-året for Rømers død (1910) og H.C. Ørsteds *Naturvidenskabelige Skrifter* i tre bind ved Kirstine Meyer (1920), foranlediget af 100-året for opdagelsen af elektromagnetismen.

De humanistiske videnskaber nød godt af samme initiativrigdom. I Selskabets regi udkom en række vigtige værker, bl.a. Maximilian Curtzes udgave af en middelalderlig kommentar til en aritmetisk lærebog,

forfattet af en formentlig dansk lærd, Petrus Philomena de Dacia. Det umådelig langstrakte forløb med den danske ordbog afholdt ikke Selskabet fra at udgive andre mindre ordbogsværker som Johan Christian Subcleff Espersens *Bornholmsk Ordbog* (1908), men meget omfattende leksikografiske projekter påtog Selskabet sig ikke. Det er karakteristisk, at Otto Kalkars fem bind store *Ordbog til det ældre danske Sprog (1300-1700)* blev udarbejdet under skarpt tilsyn af en kommission under Selskabet og støttet af Carlsbergfondet, men udgivet af det nyoprettede Universitets-Jubilæets danske Samfund i perioden 1881-1918.

Flere af særpublikationerne brød med traditionen for, at Selskabet foretrak dansk. Kun for Skrifterne var det endnu ved århundredskiftet et ufravigeligt krav, selvom det var blevet en smule opblødt med indførelsen af franske resuméer. Men den øgede internationalisering af forskningsverdenen gjorde det uholdbart fortsat at lade, som om dansk er et verdenssprog. I 1902 blev det besluttet, at Skrifterne foruden dansk kan optage afhandlinger på norsk, svensk, engelsk, fransk, tysk – og latin, som fortsat undertiden anvendes i klassisk-filologiske udgivelser.

FIGUR 20. Den franske oversættelse af Caspar Wessels originale afhandling om »Directionens analytiske Betegning«, udgivet i anledning af 100-året for fremlæggelsen af afhandlingen på mødet 10/3 1797 (Wessel 1897).

Også den stadigt større specialisering af videnskaberne fik betydning for publikationsvirksomheden. I 1917 blev udgivelsen af Skrifterne suppleret med tre afdelinger Meddelelser, en matematisk-fysisk, en biologisk og en historisk-filologisk, efter få år udvidet med en filosofisk og en arkæologisk-kunsthistorisk afdeling. Dermed blev Oversigten begrænset til at være en egentlig årsrapport. Skrifterne udkom fortsat, i 1941 udvidet med en biologisk afdeling; fordelingen mellem Skrifterne og Meddelelserne blev bestemt af det forskellige format: Det relativt store kvartformat for Skrifterne tillader gode billedgengivelser, mens det mindre oktavformat er velegnet til bøger med ingen eller ganske få illustrationer.

Det er værd at bemærke, at publikationerne fortsat optog bidrag fra ikke-medlemmer og dermed i hvert fald periodevis var en væsentlig kanal for dansk videnskab som helhed. Og en effektiv kanal: Efter de problematiske forhold under første verdenskrig steg antallet af bytteforbindelser, så knap 350 udenlandske institutioner regelmæssigt modtog Selskabets udgivelser – eller et udvalg af dem. Opdelingen i forskellige afdelinger muliggjorde nemlig specifikke abonnementer på enkeltafdelinger og fravalg af irrelevante publikationer. I 1930'erne åbnede Selskabet for endnu flere internationale aftagere ved at tilbyde gratis abonnementer til en række universiteter og forskningsinstitutioner, som ikke selv publicerede og derfor ikke kunne komme med i bytteordningen. Det betød, at antallet af regelmæssige modtagere af Selskabets publikationer i 1937 var vokset til ca. 450 udenlandske institutioner.

Det var en kolossal promovning af dansk videnskab. Samtidig betød de publikationer, som Selskabet fik i bytte og videregav til danske biblioteker og forskningsinstitutioner, at forskerne fik let adgang til de nyeste videnskabelige landvindinger. Det var ikke gratis. Publikations- og byttevirksomheden påførte Selskabet et alvorligt underskud, som Carlsbergfondet dækkede i første omgang, i 1918. En noget skarp henvendelse til regeringen resulterede i en klækkelig ekstrabevilling og en permanent fordobling af det statslige tilskud til Selskabet.

De internationale organisationer

For Selskabet har bytteforbindelserne været det mest langvarige internationale engagement, og dertil kom lejlighedsvis videnskabeligt samarbejde om konkrete opgaver. I år 1900 skabtes det første forsøg på et mere formaliseret samarbejde mellem de videnskabelige

akademier med Association Internationale des Académies (AIA), som Selskabet straks fra begyndelsen tilsluttede sig (se nærmere s. 45). På initiativ af Selskabet og det berlinske videnskabsakademi startede AIA et stort fælles projekt, udgivelsen af de gamle græske værker om lægekunsten, *Corpus Medicorum Graecorum*. I modsætning til AIA overlevede projektet første verdenskrig og er stadig i fuld vigør med en omfattende hjemmeside, der tilbyder frit tilgængelige udgaver, konkordanser, håndskriftkataloger mm.

Den danske neutralitet under første verdenskrig stillede landet i en gunstig situation, da krigens rædsler skulle afløses af fredelige internationale relationer. Selskabet engagerede sig i disse bestræbelser inden for sit virkeområde og deltog fra begyndelsen i den humanistiske akademisammenslutning, Union Académique Internationale (UAI), og efter nogen tøven også i det naturvidenskabelige Conseil International des Recherches Scientifiques, selvom dette råd til Selskabets fortrydelse udelukkede forskere fra Tyskland og dets allierede (se nærmere s. 46-48). Som sit eget helt konkrete bidrag til genoprettelsen af det internationale videnskabelige samarbejde forestod Selskabet i 1920'erne en kommission, der gratis skulle sende dansk videnskabelig litteratur til udenlandske forskningsbiblioteker.

De to internationale organisationer er opbygget fundamentalt forskelligt. UAI er samlet om omfattende og langvarige konkrete projekter, som kræver samarbejde mellem medlemsakademierne. Det minder om Selskabets traditionelle arbejdsgang med komitéer til at styre større arbejder. Måske derfor meldte Selskabet sig meget hurtigt som deltager i flere af UAI's projekter, bl.a. verdens største ordbog over latin, *Thesaurus Linguae Latinae*, der stadig er under udarbejdelse. Selskabet påtog sig ansvaret for to projekter. Det ene er stadig i gang, en omfattende serie udgaver af byzantisk musik, *Monumenta Musicae Byzantinae*, hvis første bind udkom i 1935, mens det seneste blev publiceret i 2011. Det andet var længe et hjerte- og smertensbarn for Selskabet, nemlig den videnskabelige ordbog over det indiske sprog pāli, som er et helligt sprog for flere grene af buddhismen. Danmark har stået centralt i udforskningen af pāli, fordi Rasmus Rask hjembragte en fornem samling pālihåndskrifter fra sin store udlandsrejse. Efter mange problemer og lange pauser måtte Selskabet opgive at finde midler til arbejdets fortsættelse med udgangen af 1999. Derefter overtog Københavns Universitet projektet og kunne i 2011 proklamere afslutningen af ordbogen.

Example 40
(Triple MeSi from M5 Vienna suppl. gr. 110 (15th cent.), fol. 313v, from the 'Method of the *Sticheronion*' by Xenos Korones)

68. Modulation signs

In addition to the MeSi, other signs were used to clarify changes of modality in both the transmitted corpus of 'classical' Byzantine melodies and in the new compositions of the Kalophonic style. These signs are the *énarxis* (literally 'beginning') and the *phthoras* ('spoilers' or 'destroyers').

69. Énarxis

The *énarxis*, , can be placed above the first neume of a phrase, when it starts a second above the preceding note and introduces a new modality.¹⁹⁶ To show a typical example from *Sticheronion*, the *énarxis* is very frequently set when a first or third mode transposition is brought about after a d cadence in pieces beginning in the fourth authentic mode.¹⁹⁸

Example 41
(*Énarxis*, MMB XI, fol. 136)

¹⁹⁶ see the description by Galen Pflaum, *Byzantine Music*, lines 258-60. "The *énarxis* is placed when we after the completion of a musical phrase (*melos*) and of the mode (*échos*), place one step-sign as the first one and in a way make a new beginning."

¹⁹⁷ In this position the sign corresponds to the *panaklytis* and *melos* signs in the Palaeobyzantine traditions, cf. Troelsgård 1995, 96-7.

¹⁹⁸ Raouf 1987, 28-9 has put forward the hypothesis that the *énarxis* possibly was a sign for chromatic alterations, and that its presence (also called *panaklytis*) in corresponding positions in the Palaeobyzantine manuscripts would support the hypothesis that chromaticism is an old phenomenon. A study of *énarxis*/*panaklytis* in the Palaeobyzantine manuscripts, however, reveals that the sign is used at 'high' position openings in all modes, and that it is therefore unlikely that it was an indication of chromaticism, see Troelsgård 1998.

¹⁹⁹ Hagriopoulos §34, 4-9: "They were called *Phthoras* (i.e. destroyers) because they began from their own *Behos*, but their endings and cadences are on notes from other *Echtes*."

In this example, a set of double MeSi helps to define the modality of the passage, which can be interpreted as a shift into first authentic, here defined in the melodic progression of the second phrase between e and a, instead of the theoretical position of first mode between a and D. Other typical positions in the *Sticheronion* are changes from a *naná* phrase (cadencing on e, immediately followed by a fourth mode opening from d, and at phrase openings on b (clarified through a second mode MeSi) preceded by cadence on a.¹⁹⁷

70. Phthoras

The *Hagiopolites* treatise furnishes a wide definition of *phthoras*, which apparently includes the common phenomenon of melodic modulations indicated by MeSi.¹⁹⁸ Manouel Chrysaphes (15th cent.) describes the effect of the *phthoras* signs as temporal modulations from one *échos* into another.¹⁹⁹ The Palaeobyzantine notations knew the signs *phthoras* and *hemi-phthoras* ('half-spoiler'),²⁰⁰ and the former is also found in a few thirteenth-century manuscripts of the Middle Byzantine notation,²⁰¹ in a figuration similar to that chosen by Ioannes Koukouzeles to furnish an example of the *phthoras* in his didactic song.²⁰² This *phthoras* sign is typi-

FIGUR 21. Serien *Monumenta Musicae Byzantinae* har både bidraget til at gøre de byzantinske musikhåndskrifter tilgængelige for forskningen og - som i dette eksempel - til fortolkningen af de gamle nodetegn (Troelsgård 2011; s. 70).

I 1931 afløstes Conseil International des Recherches Scientifiques af Conseil International des Unions Scientifiques (ICSU), hvis formål det var og er at opbygge og understøtte internationale samarbejdsorganisationer for de enkelte naturvidenskabelige fagområder, bygget på nationale komitéer. Det var en praktisk måde at skabe internationalt samarbejde på, og forudsat at disse komitéer kunne forblive uafhængige af statsmagten i medlemslandene ville det, håbede man, også sikre det fortsatte samarbejde gennem ufredelige perioder. I Danmark talte nogle discipliner, fx kemi, så mange forskere, at de selv organiserede nationalkomitéer uden Selskabets medvirken, mens andre, bl.a. astronomi, udnyttede Selskabets ressourcer til at få dannet en komité. På den måde blev Selskabet en vigtig fødselshjælper for det internationale samarbejde, der er bydende nødvendigt for at sikre et lille lands videnskabelige standard.

Anden verdenskrig

For Selskabets position, både i det danske samfund og i internationale videnskabelige sammenhænge, fik valget af Niels Bohr som præsident i 1939 umådelig betydning. På det tidspunkt var han for længst en berømt mand, som gerne og ofte fortalte om sin forskning på Selskabets møder. Med etableringen og ledelsen af Institut for Teoretisk Fysik havde han bevist sine evner som visionær og effektiv organisator, så det var et oplagt valg. Flere gange tidligere var han da også blevet opfordret til at lade sig vælge til præsident, men havde afslået, fordi han prioriterede sit videnskabelige arbejde. Stillet over for den overhængende krigsfare opfattede han det imidlertid som sin pligt at påtage sig ledelsen af Selskabet. Afbrudt af hans landflygtighed 1943-1945 var han derefter præsident til sin død i 1962 (se s. 48f).

I sin første tale til Selskabet som præsident, ved mødet 20/10 1939, omtalte Bohr krigen, der da var brudt ud, og udtrykte som sit ønske, at Selskabet måtte bidrage til at genetablere det internationale videnskabelige arbejde. Hvor længe det skulle vare, før det ønske gik opfyldelse, kunne ingen jo vide, men at situationen var meget alvorlig, vidste alle. Som et udtryk for de helt ekstraordinære forhold blev det opfattet, at en sjælden gæst deltog i mødet 15/3 1940: Selskabets protektor, Christian X. Det første møde efter den 9. april blev gennemført som sædvanlig, bortset fra at mødetidspunktet blev rykket tre timer frem til 16.15 pga. spærretiden. I besættelsens første år fort-

satte Selskabet så vidt muligt sine vanlige aktiviteter. Det er klart, at forbindelser med udlandet var blevet umulige eller i det mindste meget besværlige, men møderne blev gennemført. 200-års-jubilæet i 1942 forløb meget stille. På selve jubilæumsdagen 13/11 blev der holdt et ordinært medlemsmøde uden særligt inviterede gæster, men dog med en ekstraordinær dagsorden. Redaktøren præsenterede første bind af Asger Lomholts *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1742-1942. Samlinger til Selskabets Historie* (se nærmere s. 11), og dernæst blev der talt om Hans Gram, om Selskabets kortlægning af Danmark og om Carlsbergfondets historie. Til sidst talte præsidenten og sluttede:

Vender vi til sidst tilbage til Spørgsmaalet om vort Selskabs Fremtid, ved vi kun det ene, at vore Ønskers Opfyldelse er uadskillelig forbundet med en lykkelig Skæbne for vort hele Samfund, ja, kan ej heller løses fra Opretholdelsen af alle Folkeslags Samarbejde paa Videnskabens Fremgang. Det er til disse Haab, vi i Dag sætter vor Lid.

Efter Niels Bohrs flugt til Sverige i september 1943 fortsatte møderne under klasseformændenes ledelse, men efterhånden med en del aflysninger. Det lykkedes dog at fejre 300-års-dagen for Ole Rømers fødsel (25/9 1643), dels med et særligt program for mødet den 20/10 1944, dels med udgivelsen af Mogens Pihls *Ole Rømers videnskabelige Liv* og Niels Erik Nørlunds *De gamle danske Længdeenheder*. Selskabets umistelige skatte var da blevet bragt i sikkerhed, for dokumenternes vedkommende efter at være blevet mikrofilmet. Det sidste møde under besættelsen sluttede om eftermiddagen den 4. maj kort før BBC's nyhedsudsendelse, under den sidste luftalarm, som aldrig blev afblæst.

Selskabet siden 1945

I sommeren 1945 vendte Niels Bohr hjem og blev formelt genvalgt som præsident. Det retsopgør med (for) tyskvenlige danskere, som blev gennemført efter befrielsen, fik en forholdsvis udramatisk udløber i Selskabet. Kulturgeografen Gudmund Hatt var igennem en tjenestemandssag og blev afskediget fra sit professorat i 1947. På et efterfølgende møde i Selskabet opfattede man hans optræden som provokerende, og han blev ledsaget ud af tre medlemmer. Efter 10 års fravær deltog han atter i møderne (se nærmere s. 192f).

Forskningspolitik

Gennem hele sin eksistens har Selskabet gang på gang drøftet indvalg af nye medlemmer, ikke bare på det personlige plan, men principielt, nemlig med henblik på antallet og arten af medlemmer. Den diskussion fik fornyet aktualitet efter anden verdenskrig, da antallet af forskere steg voldsomt, uden at medlemsantallet blev forøget i bare nogenlunde tilsvarende omfang.

Det var August Krogh, Selskabets anden internationale berømt ved siden af Niels Bohr, som tog problemet op (se nærmere s. 49 f). Kroghs berettigede bekymring for Selskabets manglende sans for især de yngre forskeres vilkår blev fremsat i voldsomme vendinger og understreget af hans udmeldelse i protest. Selskabets umiddelbare reaktioner var mildt sagt afdæmpede og havde ikke megen gennemslagskraft i den store offentlighed. Der kan næppe være tvivl om, at sagen skadede Selskabets almindelige omdømme og styrkede billedet af en lukket klub af oldgamle, verdensfjerne, forbenede videnskabsmænd.

Internt drøftede man på flere møder, hvordan Selskabet kunne og burde fremme grundforskningen med nye tiltag. I januar 1951 talte Niels Bohr i radioen om vigtigheden af at støtte både naturvidenskabelig og humanistisk forskning i langt større omfang end hidtil; ellers ville Danmark sakke uhjælpeligt bagud i forhold til andre lande. Bohrs appel blev uddybet i en formel henvendelse fra Selskabet til undervisningsministeren, hvis hovedargument var, at hele samfundet nyder godt af videnskaben, ikke bare den anvendte, men også grundvidenskaben, og derfor bør staten støtte grundforskningen. Desuden fremsatte skrivelserne nogle konkrete forslag, som fik en vis indflydelse på lovgivningen, selvom Selskabet kun i begrænset omfang blev repræsenteret i de nyoprettede organer.

Skrivelsen afspejler en ny selvforståelse i Selskabet, som her gjorde sig til talerør for videnskaben som sådan og i hele samfundets interesse. Denne følelse af ansvar over for samfundet, som har præget Selskabet lige siden, besjælede i sin tid også Selskabets grundlæggere, selvfølgelig under ganske anderledes politiske forhold.

I de følgende år er den politiske styring af de højere uddannelser og forskningen ikke blevet mindre stram, og Selskabet har efter bedste evne søgt at påvirke udviklingen for at sikre rimelige vilkår for grundforskningen og forskernes indflydelse på videnskabens vilkår – ofte med held, selv om Selskabet kun i begrænset omfang bliver inddraget direkte i beslutningsproces-

serne. Der er blevet fremsendt adskillige henstillinger, høringsvar o.lign., i en periode udarbejdet af skiftende udvalg i Selskabet, men siden 1990 forankret i et permanent Forskningspolitisk udvalg.

Udvalget begyndte sit arbejde med en omfattende undersøgelse af aldersfordeling og mobilitet i det videnskabelige personale på landets universiteter, *Forskerrekruttering I-II*, og har siden, i konstant dialog med præsidiet eller præsidenten, stået for Selskabets indsats på dette stadigt vigtigere felt. Der er blevet holdt en lang række interne debatmøder, som udvalget har forberedt og gennemført. Udadt er den mest spektakulære manifestation siden 2005 de forskningspolitiske årsmøder, der samler forskere, politikere, administratorer fra ministerier og universiteter, medlemmer af fondsbestyrelser og andre forskningspolitiske aktører. Det første møde havde EU-kommissionens medlem med ansvar for forskningen som indleder, men der har efterhånden udviklet sig den tradition, at årsmødet indledes af den siddende minister. Som oplæg til årsmøderne udarbejder udvalget en rapport om et konkret problemkompleks, der belyses af oplægsholderne og drøftes engageret af alle deltagere; som eksempel kan nævnes hvidbogen fra 2008, *Forskeren i samfundet: Publicering, evaluering og formidling*. Hvidbøgerne, der udkommer som selvstændige hæfter og kan downloades fra Selskabets hjemmeside, er ikke kun diskussionsoplæg, men i lige så høj grad løbende kortlægninger af det danske forskningslandskab. De har opnået fortjent opmærksomhed og har formentlig haft en vis begrænset indflydelse på de skiftende regeringers forskningspolitik.

Særlige initiativer

Selskabet har en lang tradition for at påtage sig særlige opgaver af grundvidenskabelig art, gerne styret af kommissioner oprettet til formålet. Traditionen er fortsat efter anden verdenskrig, bl.a. med et mangeårigt projekt om udforskningen af landbrugsredskabernes og agerstrukturernes historie, som har afholdt internationale symposier og udgivet publikationer, bl.a. tidsskriftet *Tools and tillage*.

Et mere usædvanligt initiativ var arbejdet for at oprette og opretholde særlige forskningsarealer, som blev påbegyndt i 1964. Anledningen var bekymring over den stadigt mere intense udnyttelse af landet, som truede de tilbageværende relativt uberørte arealer, der er nødvendige for flere videnskabelige undersøgelser. Et konkret resultat af arbejdet var, at Carlsbergfondet fra 1967 og 20 år frem lejede arealer ved Stavns Fjord

FIGUR 22. Forskningspolitisk årsmøde 16/3 2017 i Selskabets gamle mødesal. Emnet var »Universitetet i det blå ocean«, og det er uddannelses- og forskningsminister Søren Pind, der er på talerstolen.

på Samsø. Området blev endegyldigt sikret ved fredning i 1982.

I 1974-1976 blev Selskabets og Carlsbergfondets bygning gennemgribende ombygget. På det gamle loft på 3. sal blev der skabt en helt ny mødesal, og der blev indrettet mødelokaler på 2. sal. Siden har lokalerne dannet ramme om en mangesidet mødevirksomhed. Selskabet har selv arrangeret fællesmøder for enkelte videnskaber og diskussionsmøder med deltagelse af forskere, politikere, administratorer og den brede offentlighed. De nye lokaler har også tilladt Selskabet at realisere en gammel drøm om at afholde videnskabelige symposier, bl.a. seks internationale symposier i anledning af 250-års-jubilæet i 1992. Såvidt muligt organiserer Selskabet selv to årlige symposier, meget gerne tværvideenskabelige og helst ligeligt fordelt på naturvidenskabelige og humanistiske eller samfundsvideenskabelige symposier. Antallet af eksternt arrangerede symposier er langt større. Betingelsen for at bruge Selskabets lokaler til konferencer og andre møder er, at de har et klart videnskabeligt formål.

Som et helt særligt bidrag til forbedringen af især yngre forskeres muligheder fik Selskabet i 1981 den idé

at oprette særlige stipendier, som skulle markere Niels Bohrs 100-års-fødselsdag i 1985. Stipendierne omfattede løn og midler til rejser og videnskabeligt udstyr, og pengene blev indsamlet hos danske virksomheder. Selskabet nedsatte en komité, som bedømte de indkomne 130 ansøgninger og udvalgte de 16 forskere, der var blevet råd til. I det næste par år fulgte komitéen stipendiaternes arbejde tæt og arrangerede hyppige møder, hvor de unge aflagde beretninger om deres forskning. I 1985 blev de 16 forskningsrapporter publiceret som en antologi i to bind, det ene i Matematisk-fysiske Meddelelser, det andet i Biologiske Skrifter. For at nyttiggøre erfaringerne fra den store indsats udgav Selskabet en rapport, der tjente som oplæg til et møde med blandt andre undervisningsministeren. Niels Bohr-stipendierne var ubestrideligt en succes, selv om de kun omfattede naturvidenskaberne. Selskabets humanistiske klasse drøftede muligheden for at kopiere modellen, men anså det for urealistisk at rejse private midler til det gode formål.

Det uden sammenligning største initiativ i løbet af de sidste 25 år er oprettelsen af Det Unge Akademi (se nærmere s. 50f), i daglig, kærlig omtale DUA, som begyndte sin virksomhed i 2011 med 16 ualmindeligt en-

gagerede, fremragende unge forskere. Siden har DUA fået fortjent opmærksomhed fra offentligheden og forskningspolitiske aktører, og de genkommende fællesmøder med Selskabet har betydet en saltvandsindsprøjtning for det gamle akademi.

Medaljer, priser og legater

I tidens løb har en række legatstiftere betroet Selskabets bestyrelsen af deres midler til fremme af videnskabelige formål, så at Selskabet i dag administrerer en halv snes fonde, der støtter yngre forskere, forskningsophold i udlandet, publikation af videnskabelige og forskningsformidlende værker, afholdelsen af forelæsninger om kemi (Bjerrum-Brønsted-Lang-forelæsningerne), tilvejebringelsen af arbejdssteder for forskere m.m. Selvom midlerne er begrænsede, lægges der et stort arbejde i udvælgelsen af de bedste ansøgninger, og på denne måde udøver Selskabet en vis indflydelse på landets videnskabelige liv. Et særligt forhold har Selskabet til Den Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse, som skænker Selskabet en tolvtedel af de årlige indtægter. Stiftelsen blev oprettet i 1809 af greve Marcus Gerhard Rosencrone og hans hustru grevinde Ag-

nete Marie Rosencrone, som var datter af Selskabets ene stifter Henrik Hielmstjerne. Den årlige gave er en fin markering af kontinuiteten i Selskabets historie.

Det har ikke været almindeligt, at Selskabet indgik i et samarbejde med et privat firma (bortset naturligvis fra Carlsberg). Derfor var det med en vis betænkelighed, at Selskabet i 2007 accepterede at udpege bedømmelsesudvalg til L'Oréals Women in Science-priser. Det hjalp beslutningen på vej, at priserne uddeles i tæt samarbejde med UNESCO. Lige siden har Selskabet deltaget i prisuddelingerne, dels ved at udpege de fagkyndige bedømmere, dels ved at lægge lokaler til prisoverrækkelserne.

I 2011 fejrede Carlsbergfondet J. C. Jacobsens 200-års-dag med indstiftelsen af Carlsbergfondets Forskningspriser. Hvert år uddeles to priser a 1 million kroner til henholdsvis en naturvidenskabelig og en humanistisk eller samfundsvidenskabelig forsker, som afgørende har bidraget til grundforskning. Priserne tildeles efter indstilling fra Selskabet, i praksis præsidiat (se også s. 213).

Selskabets egne prisuddelinger har forskelligt sigte. Hvert år uddeles Selskabets sølvmedalje til en dansk forsker under 40 år, som inden for de sidste fem

FIGUR 23. Hendes Majestæt Dronningen overrækker 20/4 2016 for første gang Selskabets nyindstiftede Dronning Margrethe II's Videnskabspris. Prismodtageren var Jens-Christian Svenning, som sammen med majestæten og Selskabets præsident, Kirsten Hastrup, beundrer diplommet.

år har præsteret et fremragende forskningsbidrag. Prismodtagerne kommer skiftevis fra naturvidenskab og humaniora eller samfundsvidenskab. Guldmedaljen, som tidligere tildeltes for besvarelser af prisopgaverne, er efter 1942 blevet en sjældent uddelt hæderbevisning til en forsker uden for Selskabet for en livslang videnskabelig indsats.

I anledning af majestættens 75-års-fødselsdag i 2015 indstiftede Selskabet Dronning Margrethe II's Videnskabspris. Prisen, som er på 100.000 kroner, skal i 25 år én gang årligt tildeles en fremragende forsker under 50 år inden for de videnskaber, som Selskabet repræsenterer.

Mens de hidtil nævnte legater alle uddeles af Selskabet til videnskabelige formål, er en del fonde oprettet for at støtte Selskabet selv. Nogle har specifikke formål, fx udfærdigelse af de medaljer, Selskabet uddeler, mens andre tilgodeser Selskabets virke i almindelighed. Af en lidt speciel karakter er Medlemmernes Bidragsfond, der blev oprettet i 1975 for at imødegå en kritik af spisningen efter medlemsmøderne; noget surt blev det fremført, at medlemmerne frådse i forskningspenge. Den anklage kan nu tilbagevises: Bidragsfonden modtager hvert år indbetalinger fra nok især de aktive medlemmer, som på den måde betaler for det ret beskedne smørrebrød, der sættes til livs sammen med Carlsbergs gode øl.

Internationalt samarbejde

I modsætning til Niels Bohrs - og mange andres - forhåbninger åbnede krigsafslutningen ikke for nogen fri, global vidensudveksling, endsige et globalt videnskabeligt samarbejde. Tværtimod begrænsede den kolde krig mulighederne voldsomt. Selskabet blev direkte involveret i hjælpen til de ungarske flygtninge efter opstanden i 1956. Med økonomisk støtte fra Ford Foundation blev en lille gruppe studerende fra Ungarn hjulpet til studier i Danmark, og på fondens opfordring påtog Selskabet sig at stå for administrationen af disse stipendier.

Trods jerntæppets skarpe opdeling af Europa i øst og vest lykkedes det at få reetableret en del af de internationale videnskabelige institutioner. UAI's projekter blev fortsat eller genoptaget, stadig med Selskabets aktive deltagelse og undertiden værtskab ved større møder. Efter opgivelsen af pæliordbogen med udgangen af 1999 har Selskabet nu udelukkende ansvaret for *Monumenta Musicae Byzantinae*, men deltager i flere andre projekter.

Også ICSU kom hurtigt i gang efter krigen. Med - og uden - Selskabets medvirken er der blevet oprettet en række nye faglige unioner og komitéer. Gradvist har Selskabet overtaget rollen som forbindelsesled mellem de internationale unioner og de nationale komitéer, så Selskabet nu formelt er det danske medlem af ICSU. Rent administrativt står Selskabet for kontakten, herunder kontingentbetalingerne, som efter ophævelsen af Rask-Ørsted Fondet i 1972 overgik til forskningsrådene og siden 2012 har påhvilet Danske universiteter. Desuden godkender Selskabet valget af medlemmer til de enkelte nationalkomiteer. Hele dette engagement i ICSU har utvivlsomt givet Selskabet en vis position i det danske forskningsmiljø.

I november 1945 oprettede FN sin organisation for uddannelse, videnskab og kultur, UNESCO. Principielt er der tale om et internationalt samarbejde på statsligt niveau, og derfor er de videnskabelige akademier som sådan ikke involveret i UNESCO. I praksis blev Selskabet dog inddraget i udnævnelsen af medlemmer til den danske UNESCO-komité, og dermed sikredes en vis indflydelse på dens arbejde. Endnu vigtigere var det dog, at Selskabets sekretær, matematikeren Jakob Niels Nielsen, i perioden 1952-1958 var medlem af UNESCO's øverste ledelse. Desuden deltog han i de drøftelser, der førte til oprettelsen af det europæiske center for forskning i partikelfysik, CERN (Conseil Européen pour la Recherche Nucléaire). Internationalt var han umådelig anset, og det har helt givet kastet glans over Selskabet, at både dets præsident og dets sekretær var så fremtrædende forskere på globalt niveau.

I 1974 oprettedes European Science Foundation (ESF) som samarbejdsorganisation for videnskabelige fonde, forskningsinstitutioner og akademier i Europa. Selskabet blev tidligt medlem af ESF, hvis formål harmonerer smukt med Selskabets: At fremme den frie, forskerdrevne forskning, herunder specielt grundforskningen inden for naturvidenskab, humaniora og samfundsvidenskab. Selskabet indstiller danske forskere til at deltage i ESF's aktiviteter. Siden er andre større og mindre internationale sammenslutninger af videnskabelige akademier o.lign. kommet til, og Selskabet har troligt deltaget i deres arbejde, men har jævnligt drøftet deres relevans og gennemslagskraft. Desuden er der indgået bilaterale samarbejdsaftaler med andre akademier og forskningsinstitutioner; som regel har samarbejdet fungeret i en årrække og er derefter gået i sig selv igen. Man kan få det indtryk, at denne type institutioner er blevet mindre relevante med internettets lette adgang til kolleger og fagmiljøer.

På globalt plan sker der ikke helt sjældent overgreb mod forskere, og Selskabet har i adskillige tilfælde tilsluttet sig internationale protestaktioner, fx til fordel for Andrej Sakharov i 1980 og 1986. Der er jo desværre stadig behov for den slags konkrete aktioner, og de varretages nu i vidt omfang af The International Human Rights Network of Academies and Scholarly Societies, som Selskabet er tilsluttet via Danske Videnskabelige Akademiets Nationalkomité for Menneskerettigheder.

Publikationerne

Under besættelsen var det lykkedes Selskabet at fastholde udgivelsen af Oversigten og skriftserierne, de sidste dog efterhånden med faldende frekvens. Efter befrielsen normaliseredes også denne aktivitet, hvad der medførte en anstrengt økonomi. For at forenkle udgivelsesvirksomheden blev det i 1956 besluttet at beskære antallet af skriftserier, og den bestræbelse er siden fortsat, så der siden 1971 har været fire serier, én biologisk, én matematisk-fysisk og to humanistiske, der udelukkende afviger fra hinanden ved deres format og dermed mulighed for billedgengivelser. Foreløbig bevarede de ærværdige, men også besværlige og for udlændinge aldeles uigennemskuelige danske navne, men i 2010 nåede internationaliseringen også dem. Da indførtes latinske serienavne med den fælles overtitel *Scientia Danica* og seriebetegnelserne *B, Biologica*; *H, Humanistica*, *4* (begge i det store kvartformat); *H, Humanistica*, *8* og *M, Mathematica et physica* (i det lille oktavformat). Oversigten har beholdt sit hjemlige navn, dog med den engelske undertitel *Annual report*.

Siden grundlæggelsen var det en selvfølge, at Selskabets medlemmer kunne – og periodevis skulle – publicere i dets Skrifter. Med den øgede konkurrence i den videnskabelige verden kom det til at virke ganske provokerende, og Selskabet blev åbent kritiseret for denne praksis. Ikke-medlemmers indleverede arbejder er altid blevet vurderet af sagkyndige medlemmer inden optagelsen, og i 2007 indførtes en praksis for en mild bedømmelse af medlemmers manuskripter: Plenum skulle orienteres om titel og forfatter(e), hvorefter manus blev fremlagt til gennemsyn på sekretariatet. I 2009 indførtes endelig regulær anonym fagfællebedømmelse af alle manuskripter ved mindst to fagkyndige, medlemmer eller ikke-medlemmer. Med denne ordning sikredes det, at Selskabets skriftserier kunne optages på den officielle såkaldte autoritetsliste over respektable og meritgivende publikationskanaler.

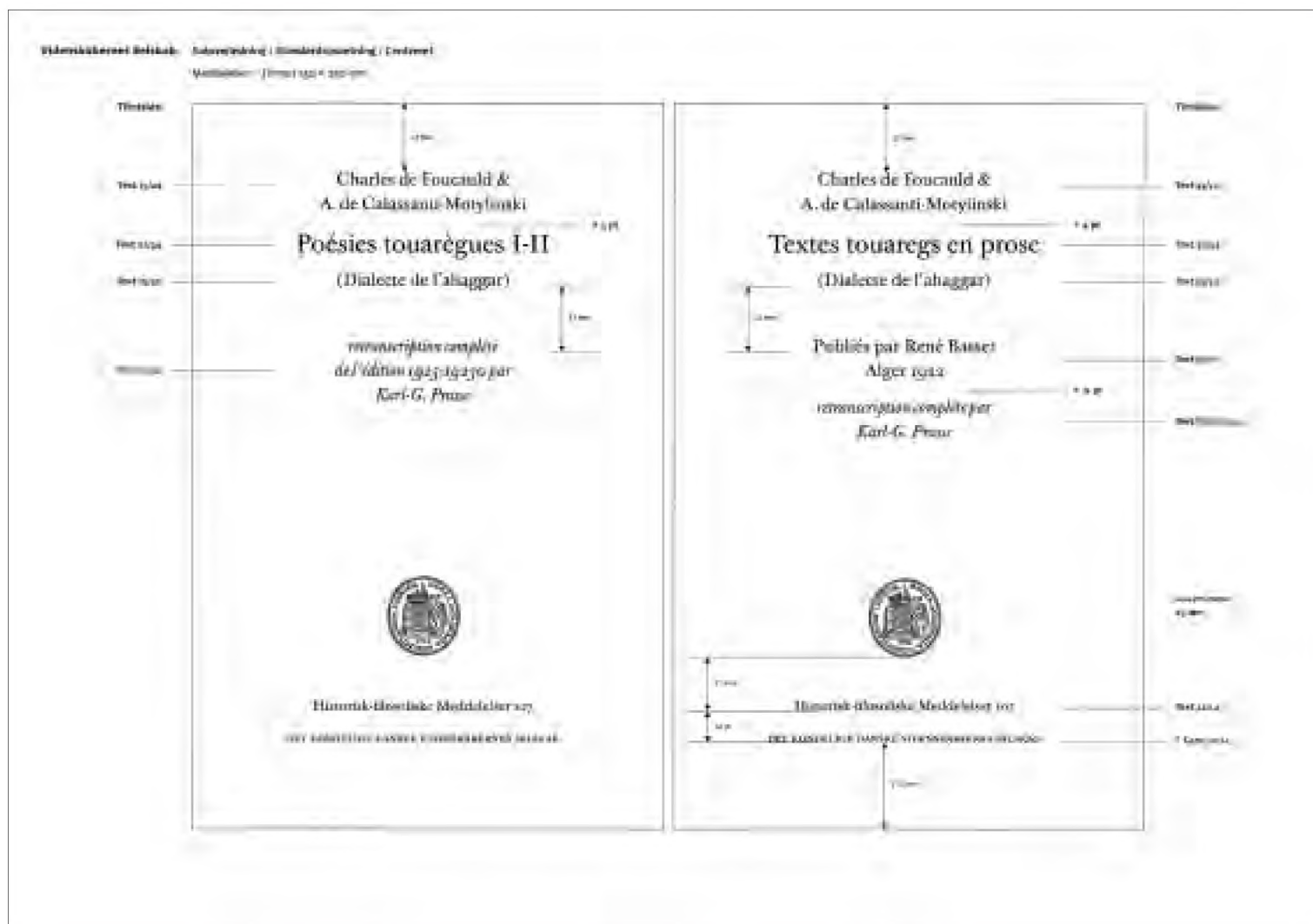
Udgivelsen af særpublikationer uden for skriftserierne er fortsat en væsentlig del af Selskabets udgivel-

sesvirksomhed. Blandt dem er én gruppe videnskabs-historiske værker, bl.a. en engelsk oversættelse af Tycho Brahes *Astronomiae Instauratae Mechanica* fra 1598, udgivet i anledning af 400-års-dagen for hans fødsel i 1946, et smukt resultat af et tværvidenskabeligt samarbejde mellem filologen Hans Ræder og astronomerne Eli og Bengt Strömgren – og et eksempel på en vedvarende bestræbelse for at placere dansk videnskabs store navne i den internationale bevidsthed. En stor og krævende opgave var udgivelsen af en vigtig sproghistorisk kilde: Tönnies Fennes nedertyske håndbog i russisk, skrevet i 1607 som en hjælp til tyske købmænd, der skulle handle med russiske kunder. Meget praktisk er den anlagt som kombination af ordbog og parlør. Det interessante og morsomme værk forelå kun i originalhåndskriftet, og udgaven blev kompliceret: fire bind, som udkom med uregelmæssige intervaller fra 1961 til 1986.

Skrifter til markering af kongelige mærkedage har

FIGUR 24. Tavle med skriftprøver over Selskabets mange forskellige skrifter, udformet af Bianco Lunos Bogtrykkeri fra tiden, før Selskabet i 1977 måtte opgive Fransk Antikva, der ikke forelå til fotosats. Derefter gik Selskabet over til Baskerville (Dal 1987, s. 67).

FIGUR 25. Side i Mette og Eric Mouriers satsvejledning til Selskabets skriftrækker. Vejledningen blev udarbejdet 2009-2010 og er siden løbende blevet ajourført. Eksemplerne er blevet hentet fra de igangværende bogproduktioner og er, som det ses, uhyre præcise og detaljerede.

en lang tradition i Selskabet, som stadig holdes i hævd. Dronning Margrethe II er blevet hyldet med en række bøger: en faksimileudgave af Ludvig Holbergs to små bidrag til Skrifterne (1972) og antologierne *Videnskabens Enhed -?* (1990), *Sprog og tanke* (1995), *Fra Egtvedpigen til Folketinget* (1997), *Som kongerne bød* (2000), *Det fremmede som historisk drivkraft* (2010) og *Grønlands fascinationskraft* (2012). Selvom anledningerne er kongelige, er bøgerne bredt formidlende. De har fået endog særdeles god presseomtale med efterfølgende fint salg.

I tidens løb har Selskabet samarbejdet med en lang række trykkerier, ofte i lange perioder. Rekordens har Bianco Lunos Bogtrykkeri, som fra 1837 og godt 150 år frem trykte skriftserierne og hovedparten af Oversigterne og særpublikationerne. Dette usædvanligt stabile samarbejde er blevet fejret med to udgivelser. I 1962 udsendte Bianco Luno som en gave til Selskabet i anledning af de 125 års samarbejde Asger Lomholts *Lærdoms mosaik*, så at sige essensen af hans storværk *Samlinger til Selskabets Historie*. 25 år senere udgav Selska-

bet og trykkeriet sammen en mappe, *150 års samarbejde. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab og Bianco Lunos Bogtrykkeri A/S*. Den uhyre eksklusive mappe, der blev fremstillet i 160 eksemplarer, indeholder en boghistorisk redegørelse og 33 originale prøver på typografi og reproduktion; desuden blev der fremstillet 18 eksemplarer af en endnu mere righoldig mappe til forskningsbrug. Efter Bianco Luno overtog Specialtrykkeriet Viborg (siden foråret 2017 Specialtrykkeriet Arco) hvervet som Selskabets primære trykkeri, og i den seneste halve snes år har Selskabet haft det privilegium at få sine opgaver udført af én medarbejder, grafiker Poul Erik Damgaard.

I 2009-2010 udarbejdede de anerkendte bogtilrettelæggere Mette og Eric Mourier en udførlig satsvejledning for skriftserierne, som sikrer et ensartet typografisk præg uden at lægge meget stramme bånd på forfatterne. Et dansk og et engelsk stylesheet, der er lagt på Selskabets hjemmeside, er tænkt som en effektivisering af det typografiske arbejde, men er hidtil kun blevet fulgt konsekvent af en enkelt forfatter.

FIGUR 26. Fire metoder til billedtryk, som har været anvendt til Selskabets publikationer: A. Kobberplade til trykning af Hinrich Rinks kort over Vestgrønland fra 1852. B. Litografisk sten med billede af en stor, tiarmet blæksprutte, *Ommatostrephes pteropus*. Stenen er et forarbejde til Japetus Steenstrups posthume afhandling »Spolia atlantica. Kolossale Blæksprutter fra det nordlige Atlanterhav« i Skrifterne, 5. række, bind, 4 s. 409-456 (1898), men blev aldrig brugt, formodentlig fordi der til afhandlingen var behov for illustration af en anden blæksprutteart. C. Håndskårne trætyper til trykning af Ole Rømers *Adversaria* fra 1910 med den senere redaktør Poul Lindegård Hjorths håndskrevne identifikation af den lille æskes indhold. D. Zinkkliché med den ældste fremstilling af et møde i Selskabet, aftrykt efter originalen, som er gengivet s. 35. Klichéen er rimeligvis fremstillet til Lomholt 1962, hvor billedet bringes s. 69. I Dal 1987 findes en boghistorisk behandling af Selskabets publikationer.

Oversigten har nu som tidligere sit eget ansigt, der i 2013 fik et vældigt løft. Da blev typografi og layout moderniseret, og der blev luget ud i de meget detaljerede rapporter, som skønnedes kun at have interesse for et begrænset publikum. I dag fremstår Oversigten som en let tilgængelig, indbydende præsentation af Selskabets virke i den forløbne sæson.

Et af de afsnit, der er bevaret i Oversigten, er mindeordene over afdøde medlemmer. Siden 1914 er der talt mindeord over samtlige afdøde medlemmer ved møderne; i ældre tid blev kun særligt fremtrædende medlemmer hædret på denne måde. Mindeordene er i deres brogede helhed en enestående videnskabshistorisk kilde, og det er den vigtigste begrundelse for at publicere dem.

Selskabets publikationer har altid været godt boghåndværk, både med hensyn til papirkvalitet, typografi og illustrationer. I billedgengivelserne er de skiftende tiders fremmeste teknologi blevet udnyttet, ofte med meget smukke resultater, selvom det primære for-

mål med illustrationerne har været informativt. I Selskabets arkiv findes en stor samling kobberplader til kobberstik, nogle klichéer i form af zinkplader, enkelte træstokke til træsnit og træblokke til xylografer – men kun en eneste præpareret sten til litografi. Det sidste hænger sammen med, at de kostbare tryksten kunne renses og genbruges.

Igennem mange år samarbejdede Selskabet med skiftende danske forlag, der fungerede som kommissionær, afbrudt af perioder, hvor Selskabet drev sit eget forlag. Den praksis for at gennemføre også sidste fase af publiceringen blev genoptaget i 2005 og er fortsat siden. I sekretariatet forestår Mette Danielsen nu forlagsvirksomheden.

Bytteforbindelserne blev kraftigt udbygget efter anden verdenskrigs ophør, og statens tilskud til Selskabet var begrundet i bytteforbindelserne. I 1944 udsendtes Selskabets publikationer til 453 udenlandske institutioner, og ved årtusindskiftet var antallet mere end for-

doblet. Men få år senere løb ordningen ind i meget alvorlige problemer, da Det Kongelige Bibliotek, som havde forestået distributionen af de indkomne udenlandske publikationer, opsagde ordningen; biblioteket ville fremover satse på digitale ressourcer og, må man konkludere, ikke spille plads på bøger. Bytteforbindelserne blev bedt om at bekræfte deres fortsatte interesse i at modtage Selskabets skriftserier; i modsat fald ville tilsendelsen ophøre. Dermed blev der ryddet op i bytteforbindelserne, men de er stadig en økonomisk byrde, som kun øges.

Det er en af grundene til, at online udgivelse forekommer ønskværdig. Allerede i 2001 drøftede præsidiets første gang mulighederne, dels for en løbende digital publicering, dels for en retrodigitalisering af de ældre publikationer. I 2004 blev det besluttet at lade den matematisk-fysiske skriftserie digitalisere; efter et generøst tilbud fra Syddansk Universitet blev værkerne lagt på universitetets hjemmeside i 2007. To år senere blev det besluttet at lade samtlige publikationer fra 1745 og frem digitalisere. Da var man allerede gået i gang med en omfattende database, der indeholder detaljerede oplysninger om hver eneste udgivelse. Selve digitaliseringen er nået ganske vidt, men der er problemer med den tekstgenkendelse, som er en for-

udsætning for frugtbare søgninger. Indtil videre vil Selskabet fortsat udgive trykte bøger, da alle erfaringer tyder på, at online udgaver ikke udkonkurrerer, men supplerer trykte værker. De nye bøger vil blive gjort frit tilgængelige online efter et års karantæne.

Arkivet

I de første mange år af Selskabets historie var det sekretæren, der tog sig af referater, protokoller, breve og andre papirer. De blev oprindeligt opbevaret hjemme hos de skiftende sekretærer. Under det engelske angreb på København i 1807 blev den daværende sekretær Thomas Bugges hus ramt af 40 bomber; med huset brændte en del af Selskabets dokumenter. Da H.C. Ørsted blev sekretær i 1815, fik han på mange områder reorganiseret Selskabet, og der blev oprettet et særligt arkivarembede. Arkivalierne blev opbevaret i forbindelse med mødelokalerne og fik ved indflytningen i Selskabets og Carlsbergfondets bygning god plads med let adgang til dokumenterne.

Det er uhyre sjældent, at bestanden af ældre kilder ændres, men i nyere tid er det sket i hvert fald to gange. Om den første beretter Katrine Hassenkam Zoref, som nu er sekretariatets arkivansvarlige:

FIGUR 27. Trods de omskiftelige fysiske rammer er det lykkedes at bevare en komplet række af forhandlings- eller mødeprotokoller, som er den vigtigste kilde til Selskabets historie. Selskabets arkiv.

Hans Grams plan for oprettelsen af et lærd akademi i København, det såkaldte *Collegium Antiquitatum*, regnes som Selskabets stiftelsesdokument og er angivet som dokument nr. 1 i Selskabets første forhandlingsprotokol (se s. 19 med foto). I forbindelse med sin gennemgribende oprydning og registrering af Selskabets arkiv i 1930'erne blev arkivaren, Asger Lomholt, opmærksom på, at dette betydningsfulde dokument ikke længere indgik i Selskabets arkiv. Det lykkedes at spore dokumentet til Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs bibliotek i Trondheim, og i 1935 blev det deponeret på Det Kongelige Bibliotek, hvor Lomholt kunne konstatere dets ægthed. Det danske selskab forsøgte at få manuskriptet tilbage, men forgæves. Da det norske selskab fejrede sit 200-års jubilæum i 1960, rettede man igen henvendelse om en generhvervelse, som bl.a. blev begrundet med en redegørelse for, hvordan dokumentet sandsynligvis var havnet i Trondheim: To af Selskabets medlemmer var blandt initiativtagerne til det norske akademi og har rimeligvis fået lov til at låne Grams plan som inspiration. Redegørelsen og planens ubestridelige proveniens bevægede direktionen for det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Museum, som biblioteket hørte under, til at overdrage dokumentet til Selskabet, hvor det indgik i arkivet som bilag nr. 1.

Gavegivningen gik den modsatte vej i 1975. Da Island i 1974 kunne fejre 1100-året for den første bosættelse, fik Selskabet forærende en særudgave af Eggert Ólafsson og Bjarni Pálssons Islandsbeskrivelse, som Selskabet havde udgivet i 1772 (se s. 30-32). Originaltegningerne til værket's 51 kobberstik var endnu i Selskabets eje, og i februar 1975 vedtog man at skænke dem til Islands Nationalmuseum.

Selskabets arkiv kan ikke nævnes, uden at Asger Lomholt omtales. Han var ansat i sekretariatet i 50 år, fra 1925 til 1975, med vekslende titler, længe som arkivar. Mere end nogen anden har han præget ordningen af arkivet, og han har udnyttet sit enorme kendskab til arkivalierne i fembindsværket *Samlinger til Selskabets Historie* (1942-1973), som har dannet det uomgængelige grundlag for alle senere beskrivelser af emnet – og for adskillige videnskabshistoriske afhandlinger af alle arter (se s. 11). Selskabet hædrede ham med sin guldmedalje i 1961, og efter hans død i 1990 udtalte præsidenten, Erik Dal, mindeord om ham. Arkivet var hans hjertebarn, og han passede på skattene, selvom han var uhyre hjælpsom, når nogen havde brug for dem. Dal fortæller, at op til jubilæet i 1942, som omfattede udgivelsen af første bind af *Samlinger*, blev arbejds-

FIGUR 28. Serien *Grundvidenskab i dag*, der udkom i 30 hæfter fra 1977-1981, er et af Selskabets mange tiltag for at formidle forskningen til et bredt publikum.

dagene så lange, at Lomholt ikke kunne nå hjem før spærretiden og derfor måtte overnatte i sekretariatet; »arkivaren kunne jo ikke flytte arkivalierne til villaen i Valby«. Hans loyalitet, ja kærlighed, til Selskabet var uovertruffen: »Ingen kunne skrive ordet *Selskabet* så tit og med så stort S som Lomholt«.

Forskningsformidling

Lige siden grundlæggelsen har det været en vigtig opgave for Selskabet at formidle nye forskningsresultater til befolkningen. Det skete i de første mange år ved udgivelsen af Skrifterne, siden i en periode suppleret med *Dansk Historisk Almanak*. Efterhånden blev Selskabets publikationer så specialiserede, at de oftest udelukkende henvendte sig til forskere. Med de stigende offentlige bevillinger til forskningen blev det presserende at retfærdiggøre udgifterne over for skatteborgerne, og forskningsformidlingen blev – igen – en vigtig opgave for Selskabet.

Indretningen af den nye mødesal i forbindelse med ombygningen i 1974-1976 åbnede for en hidtil uset form for forskningsformidling: offentlige foredrag.

FIGUR 29. Offentligt foredrag i den nye mødesal.

Selskabet nedsatte et Udvalg for udadrettet virksomhed i Danmark, i 2011 omdøbt til Forskningsformidlingsudvalget, hvis hovedopgave er at arrangere en foredragsrække med oprindelig fem, siden seks foredrag i hvert semester. Formålet er at fremme forståelsen for grundforskning i offentligheden eller – mere snævert – at synliggøre Selskabet. Emnerne spænder vidt, principielt over alle former for grundforskning, og set over de 40 år er der en nogenlunde jævn fordeling mellem naturvidenskab og humaniora eller samfundsvidenskab, med en svag overvægt for de første. Selvsagt har medlemmerne leveret en stor del af foredragene, men der er dog lidt flere ikke-medlemmer blandt talerne. I de seneste år har adskillige medlemmer af Det Unge Akademi fortalt om deres forskning. Foredragene indgår principielt i rækker, enten samlet om et konkret tema som *Lys* eller i den generelle række, *Aktuelt fra forskningen*. Desuden er der siden 2015 blevet arrangeret særlige aftener, hvor foredragsholderne er modtagerne af årets EliteForsk-priser og L'Oréal-UNESCO For Women in Science-priser.

Den første foredragsrække, der begyndte i oktober 1976, havde som sit tema »Grundvidenskaben i dag«. Foredragene blev siden udgivet som små hæfter, pæne, men billige at anskaffe. Da der var udkommet 30 hæfter i serien, måtte den standses, hovedsagelig af økonomiske grunde. Siden blev også fem offentlige fo-

relæsninger om Niels Bohr og den moderne atomfysik udgivet som selvstændig bog.

De offentlige foredrag har lige fra begyndelsen været en af Selskabets store succeser. Der er gratis adgang; dog skal man have et adgangskort – i vore dage gerne i form af en mail eller sms på telefonen. Publikum varierer naturligvis med emnerne, men der er en fast stok af trofaste gæster. Også antallet af tilhørere svinger meget, men der er ikke sjældent fuldt hus, og gennemsnittet ligger efterhånden på ca. 110. Foredragene annonceres i pjecer, som lægges på biblioteker og uddannelsessteder foruden på Selskabets hjemmeside og Facebook-profil. Fra sekretariatet står Eva Bang-Hansen for hele det store arbejde med at arrangere og gennemføre foredragene.

I en kort periode, 1977-1984, blev de offentlige foredrag suppleret med en række J.C. Jacobsen Memorial Lectures ved udenlandske forskere, især medlemmer. Det var tanken, at foredragene skulle være populære, men det kneb med at få publikum til at møde op, formentlig pga. vanskeligheder med at forstå fremmedsprog (engelsk, tysk og svensk), og da ordningen var meget dyr, ophørte den hurtigt.

Tiden til den type foredrag var imidlertid moden efter årtusindskiftet. Siden 2011 har Selskabet afholdt

to årlige forelæsninger af Nobelprismodtagere. De indgår i en serie, Royal Academy Nobel Laureate Lectures, som helt igennem er finansieret af Novo Nordisk Fonden. Tilhørerskaren overstiger langt, hvad Selskabets egne lokaler kan rumme, 500-700 deltagere til hver forelæsning. Forelæsningerne er lagt an på et stort publikum, og Nobelprismodtagerne bliver bedt om at fortælle så letforståeligt som muligt om deres videnskabelige arbejde; umiddelbart tilgængelige er beretningerne om vejen til og livet efter Nobelprisen. Hensigten med forelæsningerne er at formidle videnskab på højeste niveau og samtidig at inspirere og begejstre studerende, akademikere og den brede offentlighed for naturvidenskaben.

Humanister og samfundsforskere har jo ikke rigtig noget, der modsvarer Nobelprisen (bortset fra økonomerne), men Carlsbergfondet lægger til alt held lige så stor vægt på disse videnskaber som på de mere eksakte. Det er kommet til udtryk i forelæsningsrækken Royal Academy Lectures in the Humanities and Social Sciences, som siden 2013 har budt på en årlig begiven-

FIGUR 30. Unge i snak med Nobelprismodtageren Paul Nurse efter hans Royal Academy Nobel Laureate-forelæsning 22/5 2014 i Den sorte Diamant.

FIGUR 31. Dronningesalen i Den sorte Diamant under Heinrich Deterings forelæsning »Frygt og bæven: Religion og fortællekunst i Thomas Manns *Josef og hans brødre*« 8/3 2017 i serien Royal Academy Lectures in the Humanities and Social Sciences.

FIGUR 32. Selskabets præsident, Mogens Høgh Jensen, er under sin rundvisning nået til Hans Gram og plakaten med de nyindvalgte medlemmer af Det Unge Akademi. Forskningens Døgn 27/4 2017.

hed, der har opnået stor succes i en bredt sammensat gruppe af studerende, forskere, andre akademikere og alment interesserede. Til hver forelæsning kommer flere hundrede, så det er også her nødvendigt at gå uden for huset for at leje et passende lokale.

Som et supplement til de forskellige forelæsningsrækker har Selskabet bestræbt sig på at tilbyde andre typer forskningsformidling.

Forskningens døgn, der byder på mangfoldige begivenheder, tilbyder siden 2008 også besøg i Selskabets lokaler med rundvisninger og - ja - forelæsninger, ganske korte (men dog på højt niveau) og tit med indslag af fx prøvesmagninger og bogudsalg med slagtilbud. Siden 2013 har disse forelæsninger været afholdt sammen med Det Unge Akademi: Hvert emne belyses dels af et medlem af Selskabet, dels af et DUA-medlem.

Alle Selskabets forskningsformidlende foredrag optages på video og lægges på YouTube via Selskabets hjemmeside og Facebook. Der bliver de set og hørt af mange, og flere forelæsere har linket til optagelserne fra deres egne hjemmesider.

Regulære bogudsalg kombineret med rundvisninger har Selskabet holdt i 1994, 1999 og 2006. Det første var en københavnerbegivenhed med lange køer ned ad H.C. Andersens Boulevard, mens det sidste var en

mere behersket succes, selvom mange gæster slæbte afsted med tunge bæreposer, fyldt med gedigen viden.

EuroScience Open Forum (ESOF) er et stort og meget broget arrangement om videnskab, med et bredt publikum af forskere, administratorer og den store offentlighed. Det er blevet afholdt hverandet år siden 2004 i skiftende europæiske universitetsbyer, og i 2014 havde København vundet konkurrencen om at få ESOF til byen. Selskabet deltog på flere niveauer. Bredest appel havde uden tvivl opførelserne af Michael Frayns drama *Copenhagen* som friluftsforestilling i haven bag Carlsberg Akademi - den perfekte kulisse for stykket. Også konceptet Science Walk, byvandring centreret om store forskerpersonligheders spor i byen, fik Selskabet afprøvet og det med så stort held, at de siden er blevet gentaget, bl.a. i tilknytning til festivalen *Golden Days*, som også byder på rundvisninger i huset.

Afsluttende betragtninger

Emnet for dette kapitel, Selskabet og det omgivende samfund, indebærer udgrænsning af vigtige forhold og begivenheder af mere intern art. For at rette lidt op på skævheden bør det her til sidst nævnes, at medlemsmøderne i alle Selskabets 275 år har været det ube-

stridte centrum for alt, hvad der er foregået. Det er her, medlemmerne drøfter alskens forretningssager, og især er det her, Selskabets kernevirkosomhed udfolder sig: meddelelserne, hvor medlemmerne fortæller om deres igangværende forskning. I dem konfronteres man med videnskaber, som man kun forstår en brøkdel af og da helt overfladisk. Alligevel er det dybt inspirerende indtryk, man modtager. Engagementet opleves som det samme, lige meget hvilket fag det drejer sig. Lidt flot kan det siges, at det, der til alle tider binder medlemmerne sammen, er lidenskaben for videnskaben.

Litteraturliste

- Andersen, Einar 1968: *Thomas Bugge. Et mindeskript i anledning af 150 årsdagen for hans død 15. januar 1815.*
- Bruun, Søren 1797: *Tabeller for Fustagers Indhold med Forklaring over sammes Brug. Priisskrift som vandt Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs derfor udsatte Præmie.*
- Bugge, Thomas 1779: *Beskrivelse over den Opmaalings Maade, som er brugt ved de danske geographiske Karter.*
- Dal, Erik 1987: *150 års samarbejde. Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab og Bianco Lunos Bogrykkeri A/S. Dansk Ordbog udgivet under Videnskabernes Selskabs Bestyrelse, bind I-VIII, 1780-1905.*
- Gram, Hans 1745 »Fortale«, i *Skrifter, som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aarene 1743 og 1744*, bl. 2-4.
- Lomholt, Asger 1942: *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1742-1942. Samlinger til Selskabets Historie*, bind I.
- Lomholt, Asger 1950: *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1742-1942. Samlinger til Selskabets Historie*, bind II.
- Lomholt, Asger 1960: *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1742-1942. Samlinger til Selskabets Historie*, bind III.
- Lomholt, Asger 1961: *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1742-1942. Samlinger til Selskabets Historie*, bind IV.
- Lomholt, Asger 1962: *Lærdoms mosaik. Samlinger til Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskabs Historie.*
- Lomholt, Asger 1973: *Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1742-1942. Samlinger til Selskabets Historie*, bind V.
- Lützen, Jesper 2001: *Around Caspar Wessel and the Geometric Representation of Complex Numbers*, Copenhagen: The Royal Danish Academy of Sciences and Letters.
- Molbech, Christian 1843: *Det kongelige danske Videnskabernes Selskabs Historie, i dets første Aarhundrede 1742-1842.*
- Møller, Johannes 1744: *Cimbria literata, sive Scriptorum Ducatus utriusque Slesuicensis et Holsatici, quibus et alii vicini quidam accensentur, historia literaria I-III.*
- Nevers, Jeppe 2017: *Den Hielmstjerne-Rosencroniske Stiftelse.*
- Norden, F.L. 1750-1755: *Voyage d'Égypte et de Nubie, par Mr. Frederic Louis Norden, Capitaine de vaisseaux du Roi. Ouvrage enrichi de Cartes & de Figures dessinées sur les lieux par l'Auteur même.*
- Norden, F.L. 1993: *Les dessins archéologiques et topographiques de l'Égypte ancienne faits par F.L. Norden 1737-1738, et conservés à l'Académie Royale des Sciences et des Lettres de Danemark.* Udg. af Marie-Louise Buhl.
- Norden, F.L. 2010: *Rejse i Egypten og Nubien.* Oversat af Kim Witthoff med indledning af Paul John Frandsen.
- Pedersen, Olaf 1992: *Lovers of Learning. A History of the Royal Danish Academy of Sciences and Letters 1742-1992.*
- Sainovics, Johann Nepomuk 1770a: »Beviis, at Ungarernes og Lappernes Sprog er det samme«, *Skrifter, som udi det Kiøbenhavnske Selskab af Lærdoms og Videnskabers Elskere ere fremlagte og oplæste i Aarene, 1770*, s. 653ff.
- Sainovics, Johann Nepomuk 1770b: *Demonstratio idioma hungarorum et lapponum idem esse.*
- Schopenhauer, Arthur 1841: *Die beiden Grundprobleme der Ethik behandelt in zwei akademische Preisschriften. 1. Ueber die Freiheit des menschlichen Willens, gekrönt von der Königl. Norwegischen Societät, zu Troneheim, am 16. Januar 1839. 2. Ueber das Fundament der Moral, nicht gekrönt von der K. Dänischen Societät der Wissenschaften, zu Kopenhagen, den 30. Januar 1840.*
- Steenstrup, Japetus 1849: »Iagttagelser angaaende Tiden, da visse hævede Lag af Østers- og Muslingskaller vare dannede, og angaaende de Natur- og Culturforhold, som da havde fundet sted her i Landet. (Mødet den 7de Januar 1848)«, *Oversigt 1848*, s. 1ff.
- Troelsgård, Christian 2011: *Byzantine Neumes, A New Introduction to the Middle Byzantine Musical Notation (Monumenta Musicae Byzantinae, Subsidia IX).*
- Wessel, Caspar 1799: »Om directionens analytiske Betegning, et Forsøg, anvendt fornemmelig til plane og sphæriske Polygoners Opløsning«, *Nye Samling af det Kongelige Danske Videnskabers Skrifter* bind V.
- Wessel, Caspar 1897: *Essai sur la représentation analytique de la direction. Traduction du mémoire intitulé: Om directionens analytiske betegning ... Publié avec les trois planches de l'original et préfaces de MM. H. Valentin et T.N. Thiele par l'Académie royale des sciences et des lettres de Danemark, à l'occasion du centenaire de sa présentation à l'Académie le 10 mars 1797.*
- Ólafsson, Eggert og Gerhard Schøning 1772: *Vice-Lavmand Eggert Olafsens og Land-Physici Biarne Povelsens Reise igiennem Island, foranstaltet af Videnskabernes Selskab i Kiøbenhavn, og beskrevet afforbemeldte Eggert Olafsens, med dertil hørende 51 Kobberstøkker og et nyt forfærdiget Kart over Island I-II.* Videnskabernes Selskabs Ordbog, se *Dansk Ordbog*. VSO, se *Dansk Ordbog*.

Kilder til citater

s. 55	Lomholt 1942, s. 19.	s. 61	Molbech 1843, s. 245.
s. 55	Lomholt 1942, s. 19.	s. 64	Lomholdt 1961, s. 22.
s. 55	Lomholt 1942, s. 10.	s. 68	Lomholt 1961, s. 87f.
s. 55	Lomholt 1942, s. 25.	s. 68	Lomholt 1960, s. 230.
s. 56	Lomholt 1942, s. 25.	s. 70	VSO VIII, s. VII.
s. 56	Lomholt 1942, s. 22.	s. 71	Lomholt 1950, s. 301.
s. 56	Lomholt 1942, s. 93.	s. 72	Molbech 1843, s. 561.
s. 57	Gram 1745, s. 2r-v.	s. 72	Oversigt 1813-1815, s. 19f.
s. 58	Gram 1745, s. 3r.	s. 73	Oversigten 1848, s. 1.
s. 58	Gram 1745, s. 3v.	s. 79	Oversigt Juni 1942-
Maj 1943, s. 48.
s. 58	Gram 1745, s. 4r.	s. 88	Oversigt 1990-1991, s. 67.
s. 58	Gram 1745, s. 4v.	s. 88	Oversigt 1990-1991, s. 66.
s. 61	Lomholt 1950, s. 16.		